

Kosovská otázka a Království Srbů, Charvátů a Slovinců

Srbská a černohorská vláda nad Kosovem byla přerušena událostmi první světové války, kdy v roce 1915 oba státy podlehly soustředěnému tlaku rakousko-uherských, německých a bulharských vojsk. Srbská armáda, která na rozdíl od černohorské odmítla kapitulovat, ustupovala v čele se starým králem Petrem Karadjordjevičem a princem-regentem Aleksandrem přes zasněžené albánské hory na jadranské pobřeží, odkud byly její zbytky dohodovými spojenci převezeny na ostrov Korfu. Odtud, po konsolidaci, byla srbská armáda vyslána do řecké Makedonie, kde zaujala postavení na tzv. soluňské frontě. Obsazení Kosova rakousko-uherskými a bulharskými vojsky na sklonku roku 1915 bylo přijato albánským obyvatelstvem v podstatě nadšeně. Počátkem října roku 1918, po prolomení soluňské fronty, ovšem srbská armáda spolu s francouzskými spojenci Kosovo opět osvobodila, a celé území bylo posléze spolu se Srbskem začleněno do nového státu Království Srbů, Charvátů a Slovinců.

Integrace území Kosova a Metochie do nového státu

Nový stát byl výrazně multinacionální a zejména na jihu svého území zdědil, jak jsme viděli již výše, velmi složité etnické poměry. Přestože oficiální sčítání z let královské Jugoslávie bývají zejména západoevropskou historiografií zpochybňována, domníváme se, že k tomu není důvodu. Bylo v zájmu státu vědět přesně, s jakým počtem potenciálně neloyálního obyvatelstva může počítat. Byť samozřejmě v té době sčítání jen stěží zahrnuje skutečně veškeré obyvatelstvo, poskytuje s velkou pravděpodobností velice reprezentativní obraz skutečnosti. Podle revize sčítání v roce 1921 tak mělo žít v oblasti tzv. Jižního Srbska, kam bylo zahrnováno i Kosovo, 1 476 747 obyvatel (739 278 pravoslavných, 711 482 muslimů, 18 306 katolíků, 5 702 Židů atd.). Z tohoto počtu mělo být 416 977 Albánců, 148 019 Turků, podíl muslimského obyvatelstva činil 48,2%.⁵⁷ V samotném Kosovu a Metochii (opět podle pozdějších transpozic) to pak mělo být 439 010 obyvatel, z nichž více než 64% činili

57 *Definitivní rezultati popisa stanovništva od 31. 1. 1921.* Sarajevo 1932, s. 86–87. Citováno podle JOVANOVIĆ, Vladan: *Islejavanje muslimana iz Vardarske banovine.* In: Bjelac, Mile (ed.): *Pisati istoriju Jugoslavije: Vidjenje srpskog faktora.* Beograd 2007, s. 93.

Albánci.⁵⁸ Podle vojenských zdrojů žilo v roce 1931 v Zetské bánovině 150 062 Albánců, ve Vardarské bánovině 302 901 a v Moravské bánovině 48 300, tedy celkem 501 263 osob albánské národnosti.⁵⁹

Na vztah státu vůči jeho národnostním menšinám a náboženským společenstvím byl po první světové válce kladen ze strany vítězných dohodových mocností velký důraz. Jeho harmonizace byla obvykle brána jako důkaz demokratičnosti toho kterého nástupnického státu. Šlo tedy o jednu z největších výzev, s nimiž se Království SHS mělo po válce vyrovnat. Mocenské struktury nového státu se obávaly, že přijetím a důsledným naplňováním konvence o menšinách, již Království SHS podepsalo jako dodatek č. 51 v rámci mírové smlouvy s Rakouskem v Saint Germaine 10. září 1919,⁶⁰ ohrozí nezávislost země. Obavy však brzy rozptýlila neúčinnost kontrolních mechanismů nově založené Společnosti národů. Národnostní menšiny a menšinová náboženská společenství tak byly v Království SHS po celou dobu jeho existence brány jako nutné zlo, jež bylo zapotřebí v ekonomickém a politickém smyslu eliminovat, resp. učinit je neškodným. Mj. i proto, že menšiny vesměs žily v nových pohraničních oblastech ještě nekonsolidovaného státu.⁶¹ Albánské komunity se to týkalo tím spíše, neboť byla považována za menšinu nejméně loyální, menšinu, jež v minulosti vytlačovala slovanský, resp. srbský živel z kolébky jeho státnosti a duchovnosti a jejíž část navíc proti nové státní moci velice brzy vystoupila se zbraní v ruce. Z hlediska mocenských struktur nového státu, jehož základní konstituční ideou byla myšlenka národní jednoty slovanských národů Srbů, Charvátů a Slovinců, proto bylo nutno oblasti osídlené neloyální a neslovanským obyvatelstvem co nejdříve státně integrovat. Ve své integrační politice se pak mocenské orgány království dopouštěly mnoha i ne příliš promyšlených činů, majících za cíl eliminaci neslovanských muslimských menšin, které měly navíc, bez ohledu na jejich sociální diferenciaci, z nedávné a stále živé minulosti nálepku vládnoucí a potlačovatelské elity. Eliminací se v krajním případě rozumělo vysídlení nepohodlné menšiny. K tomu se, zejména bezprostředně po válce, zdála být vhodná příležitost. Všude v okolí nového

58 Konkrétně 280 440 osob, jejichž rodný jazyk byl „arnautský“. Jako muslimové se na Kosovu a v Metochii vyjádřilo 317 427 obyvatel, k pravoslaví se přihlásilo 112 232 osob, tedy 26 %, římskokatolickou víru vyznávalo 7 167 lidí.

59 JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 94.

60 Čl. 8 dodatku hovořil o tom, že příslušníci etnických, náboženských a jazykových menšin mají svém nákladem zakládat, řídit a dohlížet mj. na náboženská a sociální zařízení, školy a další vzdělávací ústavy s právem používat v nich svůj jazyk a svobodně vyznávat svoji víru. V čl. 9. se pak hovoří o tom, že v městech a okresech, v nichž žijí ve větším množství mluvčí jiného jazyka než oficiálního státního, má být zajištěna v základních školách výuka v jejich jazyce spolu s povinnou výukou v jazyce státním. BOROZAN, Djordje: *Osnovni principi zaštite manjina u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca i Albanci u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara 2*. Zagreb 2000, s. 366.

61 JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimama*, s. 79.

státu jižních Slovanů totiž docházelo k masovým migracím obyvatelstva, ať již šlo o statisícové přesuny řeckého a tureckého obyvatelstva v letech 1923–1924, či „dobrovolnou“ výměnu obyvatelstva mezi Bulharskem a Řeckem. K těmto transferům navíc docházelo s požehnáním velmocí a mírových konferencí. Tlak na vysídlení zejména neslovanského muslimského obyvatelstva z Jugoslávie tedy byl po celé meziválečné období sice přítomen, nikdy však z nejrůznějších příčin nedosáhl té intenzity, jíž byl veden v sousedních balkánských státech Řecku, Bulharsku a Rumunsku.

Kačacké hnutí

Proti snaze o integraci Kosova a Metochie do nového státu se od počátku projevil nejprve živelný, velmi brzy však i velice dobře organizovaný odpor, jehož viditelnou a nejproblematičtější složkou byli tzv. kačaci. Turecké slovo *kaçak* znamená zbojník, v balkánské terminologii slovanštině pak hajduk.⁶² Jako kačaci byly původně označovány ozbrojené lupičské čety Albánců, které v dobách posledních desetiletí osmanské přítomnosti na Balkáně operovaly od černohorského pomezí po Epir. Slábnoucí turecká moc nebyla schopna se tomuto řádění kačackých skupin účinně vzepřít. Bezpečnost na cestách byla působením kačaků natolik ohrožena, že v některých částech Kosova a Metochie došlo i k přerušení jinak pravidelné poštovní služby. Koncem 19. století a na poč. 20. století byly některé oblasti působením kačackých skupin do té míry mimo dosah mocenských orgánů osmanské říše, že v nich nedocházelo ani k výběru základních daní.⁶³ V souvislosti se sílícím albánským národně-obrozeneckým hnutím v osmanské říši, spojeným s ozbrojenými vystoupeními, se začalo hovořit o kačacích jakožto bojovnicích za albánskou věc. Stali se tak vlastně pendantem k bulharským a makedonským komitům a srbským četníkům.

Kačacké hnutí po obsazení Kosova, Metochie a vardarské Makedonie srbskou armádou během první balkánské války nabylo až formy ozbrojeného povstání. Tento odpor však, vzhledem k dalšímu vývoji situace, brzy zanikl. Na síle nabyl teprve po roce 1918, kdy Kosovo a Metochie definitivně připadly do svazku Království SHS. Tehdy se počet ozbrojených odpůrců této nové a pro Albánce nechtěné skutečnosti v Jižním Srbsku

62 Také toto označení ozbrojeného odpůrce osmanské moci (často však také pouze loupežníka) pochází z tureckého slova *haydut* ve významu lupič. Jiného původu je pojem hajduk v maďarštině, jehož etymologie je odvozena ze slova *hajto* s významem ozbrojeného pastevece dobytka. Postupem času přerostlo v Uhrách do pojmu svobodného bojovníka v protihabsburských povstáních.

63 MALIKOVIĆ, Dragi: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918–1924*. Leposavić-Kosovska Mitrovica 2005, s. 11. Albánský pohled viz např. HOXHA, Hajrudin: *Proces nacionalne afirmacije albanske narodnosti u Jugoslaviji*. Časopis za kritiku znanosti 10 (1982), č. 51–52, s. 178–235. Přístupné na <http://www.dlib.si/v2/Preview.aspx?URN=URN:NBN:SI:doc-A4LE5PJU>.

odhadoval až na 10 000 mužů a hrozilo velké nebezpečí všeobecného albánského povstání.

Nelze ale říci, že by kačacké hnutí mělo všeobecnou podporu muslimského obyvatelstva. Příchod nejprve srbských a poté jugoslávských ozbrojených složek a četnictva do oblasti část bohatší albánské a muslimské populace přivítala s nadějí, že anarchie, loupeže a obecná nejistota přestane.⁶⁴ Kačacké hnutí totiž ani v této době nebylo jednotné. Podle některých badatelů jej bylo možno rozdělit na tři skupiny: do první patřili ti, kteří byli proti jakékoli státní moci v oblastech své působnosti. Cizí moc pro ně představovala příkoří, ať již se jednalo o administrativu tureckou, rakousko-uherskou nebo Království SHS. Odmítali vojenskou službu, placení daní apod. Byli prý mezi nimi i tací, kteří žili prakticky normálně, stavěli domy, ženili se, vždy však se měli na pozoru, objevili se v okolí jakýkoli náznak budování mocenských struktur. Větší část těchto kačaků se nakonec v několika kolech amnestií vrátilo k normálnímu životu. Patřili k nim i ti, kteří se dali ke kačakům, aby se vyhnuli vojenské službě v armádě nového státu. Druhou skupinu tvořili tradiční loupežníci, kteří pouze pokračovali ve své předválečné činnosti. Ti navíc ani nedělali příliš rozdíl mezi původem majetku, bylo jim v podstatě jedno, šlo-li o majetek křesťanů nebo muslimů. Teprve třetí skupina kačaků odešla do lesů a hor z politických důvodů.⁶⁵

Mírová jednání o poválečné Albánii

Zpočátku tomuto ozbrojenému odporu napomáhala i skutečnost, že otázka albánských hranic byla na poválečných pařížských mírových jednáních dlouho předmětem sporu, a podle špatně informovaných albánských vůdců tedy mohla existovat jistá naděje, že by se pro kosovsko-metochijské Albánce nepříznivý stav věcí dal zvrátit. Utvrzovala je v tom i přítomnost francouzských jednotek na Kosovu a v Metochii. Srbská, resp. jugoslávská správa tak byla částí albánského obyvatelstva považována za dočasnou.

Situace na mírových jednáních ovšem byla zcela jiná. Jednalo se především o tom, zda Albánii, jejíž státnost trvala před válkou pouhé dva roky, vůbec obnovit. Na Albánii vznášela na základě londýnské dohody z roku 1915 právo Itálie, západní spojenci dlouho zastávali názor, že by její území mělo být rozděleno mezi Království SHS, Řecko a Itálii. V aide-mémoire, podávaném předsedovi vlády Nikolu Pašićovi 5. prosince 1919, tvrdil vedoucí jugoslávské delegace, že jednání bylo vedeno tak, že pokud by Itálie podle londýnské dohody, již byla za územní ústupky v Dalmácii, Albánii i jinde přilákána na stranu dohodových spojenců, získala Valonu

64 MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji 1918-1924*, s. 14.

65 Tamtéž, s. 39-41.

se zázemím a střední Albánii, pak by Království SHS požadovalo získání silnější strategické hranice, zahrnující část severní Albánie.⁶⁶ Předseda delegace dále zdůvodňoval, že Království nepožaduje severní Albánii pro sebe, „*nýbrž tak, aby se tamním kmenům (převážně křesťanským - pozn. V. Š.) dostalo práva na sebeurčení, aby samy řekly, chtějí-li sjednocení se střední, muslimskou, Albánií, která by byla pod protektorátem Itálie, nebo chtějí-li vytvořit zvláštní státeček, či se přidat jako autonomní státeček k našemu státu*“. Sami Albánci byli podle něj tehdy rozděleni na tři skupiny, z nichž jedna, vedená Turhanem pašou (Permëtim), zastupovala italské zájmy, druhá, za níž stála americká albánská společnost Oheň, požadovala velkou nezávislou Albánii, třetí pak, vedená příznivci Esada paši (Toptaniho), žádala vytvoření „původní“ Albánie podle konference velvyslanců z roku 1913, s možnými opravami hranice ve prospěch Království SHS, podle požadavků místního obyvatelstva.⁶⁷ Království SHS tedy vyvíjelo diplomatické úsilí o získání oblastí severní Albánie s katolickými kmeny albánských Mirditů, významnou překážku pro rozdělení Albánie však představoval americký prezident Woodrow Wilson, hájící a prosazující její celistvost.

Kosovský výbor

Politickou podporu poskytovali kačákům vlivní kosovští emigranti, kteří v listopadu roku 1918 v albánském Skadaru založili tzv. Kosovský výbor (Výbor národní obrany Kosova), podporující kačácký odboj a zároveň se snažící diplomatickým úsilím dosáhnout začlenění Kosova a Metochie do Albánie. Hlavním ideologem výboru byl zkušený albánský politik Hasan beg Prishtina.⁶⁸ Předsedou výboru se stal Hoxha Kadriu, dalšími členy byli např. Zija Dibra, Elez Jusuf, Rexhep Mitrovica či Dervish Mitrovica, jenž udržoval úzké přátelské vazby s dobrodružným fašistickým básníkem Gabrielem d'Annunziem, který v září 1919 se svou legií obsadil Rijeku. Jednou z nejvýznamnějších postav výboru byl bezespo-

66 Podle londýnské dohody totiž měla Severní Albánie, tak jako tak, připadnout Srbsku a Černé Hoře. Požadovaná hranice se měla táhnout od ústí řeky Drim do Jaderského moře po její soutok s Černým Drimem a odtud pak dále k Ochridskému jezeru tak, aby celé jezero zůstalo na straně Království SHS.

67 Viz *Izveštaj predsednika delegacije na Mirovnoj konferenciji o problemu Albanije*. In: PETRANOVIĆ, Branko - ZEČEVIĆ, Momčilo: *Jugoslavija 1918-1988. Tematska zbirka dokumenata*. Beograd 1988², s. 165-167 (dále jen *Jugoslavija 1918-1988*). Také MITROVIĆ, Andrej: *Jugoslavija, albansko pitanje i Italija 1919-1939*. In: Týž (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 239.

68 Hasan beg Prishtina (1873-1933) byl již v době mladotureckého režimu poslancem parlamentu osmanské říše. Po zklamání z vývoje mladoturecké revoluce se stal jejím protivníkem a nakonec byl jedním z hlavních politických vůdců protimladotureckého povstání v roce 1912. Během rakousko-uherské okupace patřil k předním spolupracovníkům okupačního režimu, poté se snažil získat spojence v Itálii.

Bajram Curri,⁶⁹ který udržoval styky dokonce i s Leninem. S cílem odboje proti Království SHS podepsal Prishtina spolu s H. Kadriu a Bedri Pejanim v lednu 1921 (podle některých údajů již v listopadu 1920)⁷⁰ konvenci s generálem Alexandrem Protogerovem, jedním z vůdců probulharského křídla Vnitřní makedonské revoluční organizace (VMRO), bojující proti srbské, resp. jugoslávské přítomnosti ve vardarské Makedonii (podle tehdejší jugoslávské terminologie v Jižním Srbsku). Kosovští emigranti byli politicky velmi aktivní i v samotné Albánii, kde působili jako poslanci parlamentu. Měli podporu sahající až do nejvyšších italských vládních kruhů. Hasan Prishtina se stal po definitivním uznání Albánie na krátkou dobu mezi 7.-14. prosincem 1921 dokonce albánským premiérem. Z titulu své funkce pověřil Bajrama Curriho velením albánské armády (a úkolem potlačit vzpuru severoalbánských mirditských katolických kmenů, podnícenou Bělehradem). Vysoké politické postavení těchto kosovských Albánců ovšem vyvolávalo obecnou nevoli u předáků z vlastní Albánie. Vládu Prishtiny svrhl energickým zásahem svých příznivců mladý ministr vnitra Ahmed Zogu (pozdější albánský král Zog I.). V té době mu k tomu stačily 2 000–3 000 ozbrojených mužů.

Zogu, který se po neúspěšném pokusu o převrat v režii sesazených kosovských nacionalistů stal v roce 1922 albánským premiérem, počal opatrné kroky ke sbližování s Královstvím SHS. Díky svým vlastním zkušenostem s Kosovským výborem, i vzhledem k nové politické situaci, se stal rozhodným protivníkem kosovských iredentistů, které se snažil všemožně potlačovat. Část jeho jednotek dokonce pomáhala jugoslávským orgánům v boji s kačaky! Další převrat z 16. června 1924 ovšem přinutil Zogua uprchnout do Království SHS a na významná místa do kabinetu nového albánského premiéra, pravoslavného biskupa Fan Noliho, opět přivedl členy Kosovského výboru. Zogu ovšem v Jugoslávii brzy získal politickou podporu pro svůj návrat. Podařilo se mu rekrutovat z popřevratových albánských emigrantů několik tisíc mužů a získat vojenskou podporu příslušníků bílé armády generála Pjotra Nikolajeviče Wrangela, jež po své porážce v ruské občanské válce našla zázemí v Království SHS. Bělogvardějci se úkolu chopili zejména proto, že Noliho vláda uzavřela smlouvu se Sovětským svazem a byla obecně považována za silně levicovou. S těmito silami tedy Zogu vtrhl do Albánie, rychle se mu podařilo vstoupit do Tirany a v krátké době ovládl celou zemi. Své odpůrce

69 Bajram Curri (1862–1925) měl velice barvitou biografii. Začínal prý jako velice zběhlý zloděj koní. Turecký správní aparát jej nakonec získal na svou stranu a v tureckých službách dosáhl hodnosti četnického plukovníka, pověřeného bojem proti kačákům! Jako takový byl na Kosovu velice vlivnou osobností. Po válce mu jugoslávské úřady nabídly stejné místo plukovníka četnictva, jež ovšem nepřijal. Naopak se stal jedním z nejvýznamnějších vůdců albánské gerilly. Do konce života bojoval za připojení Kosova a Metochie k Albánii. Viz např. DŽELETOVIĆ IVANOV, Pavle: *Kačaci Kosova i Metohije*. Beograd 1990, s. 159.

70 Tamtéž, s. 172–173.

z Kosovského výboru postupně zlikvidoval. V březnu 1925 byl v horách severní Albánie, odkud proti Zoguovi vedl odboj, zabít Bajram Curri. Prishtina podlehl atentátu v Soluni v roce 1933, když předtím v italské emigraci domlouval protijugoslávskou spolupráci s vůdcem charvátských ustašů Antem Pavelićem a předákem makedonské VMRO Ivanem „Vančem“ Michailovem. Těmito ztrátami Kosovský výbor pozbyl na významu. Jeho zbylí členové žili převážně v italské emigraci. Po obsazení Albánie Itálií v roce 1939 patřili k významným představitelům okupačního režimu. Nejdůležitější postavení mezi nimi tehdy zastával Rexhep Mitrovica.

Porážka kačackého hnutí

Vláda Království SHS vedla se vzbouřenci boj všemi prostředky, často velmi nevybíravě. Přesto však v oblasti Drenice kačaci vytvořili prostor, kam státní moc prakticky nedosahovala a musela s kačackými vůdci vést jednání a uzavírat příměří. Vláda také vyhlašovala pro kačaky amnestie, ovšem s omezenou platností. Volby v roce 1923 dokonce vedly k pozoruhodným situacím. Radikální strana Nikoly Pašiče měla ve svých řadách řadu muslimských předáků, spolupracovala také se stranou muslimů Jižního Srbska Džemijet. Ve volebním roce se premiéru Nikolu Pašičovi podařilo jednat přímo s jedním z vůdců kačaků, Azemem Bejtě Galicou. Ten pak, po rozhovorech se skopským županem, uzavřel dohodu o neutrální zóně několika vesnic v drenickém okrese Prekaz, v nichž byl Bejta prakticky ustanoven správcem. Úřady mu dokonce pomáhaly postavit jeho zničený dům-pevnost (tzv. kulu).⁷¹ Galica ostatně nebyl apriorně protisrbsky naladěný, během rakousko-uherské okupace Kosova spolupracoval s vůdcem tamních srbských četníků Kostou Pečancem, s nímž se měl údajně i pobratřit. Ve své době byl populární i v části srbského tisku. Do opozice jej přivedly až přehmaty a násilné chování nové jugoslávské správy po roce 1918.

Kontakty s albánskými předáky měl i další člen radikální strany Puniša Račić, později nechvalně známý střelec z bělehradského parlamentu v roce 1928,⁷² jenž udržoval přátelské styky s albánským politickým předákem Ferhatem Dragou.⁷³ Pašičova Národní radikální strana sice byla obviňována svými politickými rivaly ze spolupráce s „teroristy“, nicméně díky těmto jednáním vyhrála v kosovsko-metochijské oblasti volby.

⁷¹ MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji*, s. 259, 268.

⁷² Puniša Račić na zasedání jugoslávského parlamentu 20. června 1928 vystřílel zásobník z revolveru na pět charvátských poslanců opoziční Charvátské selské strany, z nichž dva byli na místě mrtví a samotný vůdce strany, Stjepan Radić, zemřel v důsledku zdravotních komplikací dva měsíce po incidentu.

⁷³ MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret na Kosovu i Metohiji*, s. 256.

Kačacké hnutí ale nakonec bylo rozbito vojenskými akcemi koncem září 1924, při nichž zahynul také Galica. Tuto operaci je nutno dát do souvislosti s výše uvedeným protizogouovským převratem v Albánii, při němž se opět nakrátko dostali do významných postavení vlivní kosovští emigranti. Definitivní úder proti kačakům a Galicovi tak byl vlastně jakousi preventivní akcí jugoslávských orgánů k zamezení další spolupráce Kosovského výboru s kačaky. Občasné vpády zbytků kačackých čet, vedných zpočátku Galicovou ženou Shotou (zahynula v roce 1927), které se stáhly do Albánie, však znepokojovaly oblast celou meziválečnou dobu.

Počet obětí kačackého hnutí je velice těžko určitelný. Žádná jejich sčítání se neprováděla, a proto také již ve své době sloužil k manipulaci a politickým spekulacím, v současnosti pak v rámci albánské i srbské historiografie k dokazování krutosti té či oné strany. K objektivnímu pohledu na celou skutečnost se lze v tomto případě dopracovat jen těžko. Kosovský historik a badatel Dragi Maliković, vycházející z archivních dokumentů jugoslávského vojensko-historického archivu, zaznamenává nařízení, svědčící o tom, že armáda byla instruována, aby se při zásazích chovala zdrženlivě a tolerantně, vrchní vojenské velení vydalo také příkaz, že škody učiněné civilnímu obyvatelstvu, mají být nahrazeny a viníci netolerantního jednání trestáni.⁷⁴ Praxe ale byla zcela jiná. Archivní materiály shromážděné tímto badatelem svědčí také o tom, že domy, z nichž byl kladen odpor, či usedlosti kačackých „jataků“ (tj. přechovávačů, tedy těch civilistů, u nichž kačaci nacházeli zázemí), bývaly během akcí pravidelně vypalovány, při bojích, zejména v důsledku dělostřelby vládních oddílů, zahynulo také mnoho nevinných obětí.

V dubnu 1921 zaslal Midhat Frashëri jménem albánské vlády dopis Společnosti národů, v němž tvrdí, že na Kosovu a v Metochii, kde se odehrávala většina bojů, zahynulo 2 000 Albánců. Noel Malcolm upozorňuje na to, že v srpnu téhož roku bosenský reis ul-ulema Džemaludin Čaušević seznámil nejmenovaného britského diplomata s tím, že od roku 1918 bylo na Kosovu a v Metochii zabito kolem 5 000 lidí. Kosovský výbor pak v roce 1921 sestavil dokument, podle něhož mělo být do té doby zabito 12 371 Albánců a dalších 22 110 uvězněno, zničeno mělo být podle tohoto dokumentu 6 000 domů. Tato čísla i s onou jedničkou na konci budou nejspíš propagandisticky zveličená, jisté však je, že při potlačování kačackého hnutí přišlo o život na obou stranách velké množství vojáků, četníků i kačaků a nouze nebyla ani o civilní oběti.⁷⁵

74 Tamtéž, s. 15.

75 Viz např. IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 248-252; MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 318-322; *Dějiny Albánie*, s. 343-361; VICKERS, Miranda: *Between Serb and Albanian. A history of Kosovo*. London 1998, s. 98-102. Vickersová vidí rozbití kačackého hnutí také jako důsledek vnitroalbánské rivality a působení Ahmeda Zogua.

Postavení muslimů „Jižního Srbska“ v Království SHS

Džemijet

I přes všechny výhrady především k neslovanskému muslimskému živlu se v novém jihoslovanském státě s islámským prvkem počítalo, a to zejména v politických kalkulech srbských politických stran. V Království SHS vznikly dvě muslimské politické organizace. Slovanské muslimy v Bosně a Hercegovině zastupovala *Jugoslávská muslimská organizace*, založená v únoru 1919 v Sarajevu, která na jugoslávské politické scéně aktivně působila po celou meziválečnou dobu a často v ní hrála i onu pověstnou úlohu „jazýčku na vahách“.⁷⁶ Politickou činnost muslimů z Jižního Srbska zaštiťovala strana *Džemijet el-islami* (Islámská společnost, alb. Xhemijet), založená 17. prosince 1919 ve Skopji na kongresu muslimů Jižního Srbska. Na rozdíl od bosenské strany, která zastupovala v podstatě výhradně bosenské slovanské muslimy, byl Džemijet stranou multietnickou, hájící zájmy jak slovanských muslimů ze Sandžaku či Makedonie, tak, a to především, muslimů turecké a albánské národnosti. Nejvlivnějšími politickými předáky strany byli kosovští Albánci původem z Kosovské Mitrovice, Nexhib⁷⁷ a Ferhad Dragovi,⁷⁸ zkušení političtí vůdci ještě z dob osmanské říše.

Požadavky vzešlé z kongresu se staly součástí stranického programu. V něm byla nastolena zejména otázka nábožensko-osvětové autonomie, která předpokládala spojení s chalífátem v Istanbulu, a požadavek autonomního muslimského školství v mateřském jazyce. S tím souvisela navýsost pochopitelná žádost o odstranění povinné pravoslavné modlitby ve státních školách(!) a o přepracování učebnic, z nichž měly zmizet články náboženského charakteru. Stranický program směřoval také k zachování platnosti soudů šarijského práva tam, kde se jednalo o manželství, rodinné záležitosti a dědické řízení. Strana prosazovala i restituce po-

⁷⁶ Více o ní viz např. HLADKÝ, Ladislav: *Bosenská otázka v 19. a 20. století*. Brno 2006, s. 177–185.

⁷⁷ Nexhib Draga (1867–1920), absolvent prestižní istanbulské mekteby (hovořil kromě rodného jazyka také francouzsky, turecky, srbsky a bulharsky). Byl jedním z představitelů mladotureckého výboru Jednota a pokrok ve Skopji, po vítězství mladoturecké revoluce byl zvolen do obnoveného tureckého parlamentu za bitoljskou oblast. Spolu s Ismailem Qemalim, Hasanem Prishtinou a Shahinem Kolonjou byl členem skupiny poslanců podporujících „albánskou věc“. Brzy se dostal s mladotureckou mocí do konfliktu. V roce 1912 se stal jedním z vůdců albánské revolty. Jako zakladatel Džemijetu byl zvolen poslancem prvního parlamentu Království SHS, nicméně ve stejném roce umírá. Srov. ELSIE, Robert: *Historical dictionary of Kosova*. Scarecrow Press, Inc. Lanham, Maryland 2004, s. 53.

⁷⁸ Ferhat Draga (1873–1944), výrazný představitel albánského muslimského národního myšlení a jeden z ideologů strany Džemijet. V roce 1925 byl krátce vězněn, za války se stal výrazným protivníkem komunistického hnutí.

zemků muslimských nadací - vakufů, které byly zahrnuty do pozemkové reformy, resp. vyplacení náhrad za zabrané polnosti. Džemijet byl stranou zejména muslimského velkostatku a vysokých náboženských kruhů. Jejím členy byli prakticky všichni „jihosrbští“ begové, zastoupení v ní měli i bohatí obchodníci a řemeslníci. Některé body jeho programu šly proto přímo proti poválečné agrární reformě (o ní více níže). Straně se jednalo zejména o vyjmutí begovských velkostatků z agrární reformy a vymožení náhrady za begovské příjmy od rolníků hospodařících na jejich půdě,⁷⁹ kteří po vzniku Království SHS začali velkostatkářskou půdu živelně zabírat a přestali pochopitelně i platit do té doby závazné feudální renty pozemkovým vlastníkům.

Džemijet jako poměrně respektabilní politická síla mohl také hrát roli žolíka v nepřehledné poválečné politické situaci. Předáci organizace kupodivu zvolili spolupráci se srbskou Radikální stranou premiéra Nikoly Pašiče. Výzkum národnostní struktury poslaneckých kandidátů Radikální strany v letech 1920-1928 dokonce ukázal, že muslimové v ní činili téměř 30 % kandidátského kádru!⁸⁰ V prvních parlamentních volbách v roce 1920, jichž se strana v koalici s Pašičovými radikály účastnila, získala 8 poslanců. Ti pak, spolu s poslanci Jugoslávské muslimské organizace a se Slovinskou rolnickou stranou pomohli prosadit na ústavodárném zasedání parlamentu 28. června 1920 přijetí prvního právního aktu nového státu, tzv. Vidovdanské ústavy.⁸¹ Text této ústavy věnuje v souladu s přijatými sangermainskými konvencemi poměrně hodně pozornosti menšinovým záležitostem, hovoří se v ní o ochraně národnostních menšin a jejich právu na výuku v mateřském jazyce. Druhá, tzv. oktrojovaná ústava z roku 1931, se již ale o ochraně menšin a menšinovém školství vůbec nezmiňuje!⁸²

Voleb v roce 1923 se Džemijet zúčastnil samostatně a získal 14 poslaneckých mandátů! Vzhledem k tomu, že spojenectví s Pašičovou stranou nepřinášelo kýžené výsledky, alespoň ne pokud jde o podporu otevírání škol v albánském jazyce, došlo ve straně k rozporu mezi příznivci další spolupráce s radikály a těmi, kteří viděli budoucnost ve spolupráci s jugoslávskou opozicí, představovanou v té době zejména Charvátskou rolnickou stranou Stjepana Radiće. Tuto linii zastával především Ferhat Draga. Strana se tak i kvůli své nejednotnosti rozpadla a přestala být vážným politickým faktorem.⁸³

79 MURATOVIĆ, Admir: *Ideološka osnova organizacije Džemijet*. Elektronske novine Sandžak Press ze dne 11.března 2010.

80 JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine*, s. 83.

81 Ústava byla nazvaná podle jejího přijetí na den sv. Víta, tedy ve výroční den kosovské bitvy.

82 MURATOVIĆ, A.: *Ideološka osnova organizacije Džemijet*. Více o straně Džemijet viz HRABAK, Bogumil: *Džemijet - organizacija muslimana Makedonije, Kosova, Metohije i Sandžaka 1919-1928*. Beograd 2003.

83 MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 316.

Organizace Džemijet vydávala od 23. února 1920 také své noviny *Hak*, které vycházely v turečtině a později i v srbštině, resp. dvoujazyčně. Byly tak dostupné pouze málopočetné albánské inteligenci a begovským kruhům, znalým jednoho z těchto jazyků. S ohledem na 97% negramotnost albánského etnika v té době zřejmě nebylo zapotřebí více. Vydávání novin bylo zakázáno v roce 1924, údajně kvůli publikování protistátního textu.⁸⁴ Strana byla nakonec, podobně jako Komunistická strana Jugoslávie, rozpuštěna a zakázána.

Školství a náboženství

Z období meziválečné Jugoslávie neexistují statistiky, které by se vztahovaly na dnešní oblast Kosova a Metochie, neboť jako správní celek tehdy neexistovala. Sledovat tak lze pouze statistiky jednotlivých bánovin. Pokud jde o Vardarskou bánovinu, pak např. ústavou proklamované vyučování v jazycích menšin rezultovalo ve 20. letech v otevření 90 základních a 10 soukromých škol, v nichž se vyučovalo v turečtině. Turecké školy tedy byly otevírány i v albánském prostředí. Do roku 1927 fungovalo v celém Jižním Srbsku 73 středních náboženských škol - medres - různé kvality. Po roce 1927 jich, na základě školské „reformy“, zůstalo pouze pět - čtyři soukromé a jedna státní - Velká medresa krále Aleksandra I. ve Skopji. Pouze ta ovšem byla uznána jako plnohodnotná střední škola, jejíž absolventi mohli pokračovat ve studiu na univerzitách.⁸⁵ Kromě toho existovaly při mešitách také soukromé nižší školy - mekteby, otevírané na základě donací bohatých rodin nebo z prostředků náboženských nadací. V těchto nižších náboženských školách, nacházely-li se v albánském prostředí, vyučovali imámové albánsky (samozřejmě s nezbytnou arabštinou a turečtinou). Podle Ljubodraga Dimiče učilo na Kosovu a v Metochii v těchto školách 50 muftí a 600 imámů. Jen v letech 1931-1934 mělo být otevřeno 451 nových mekteb. Většina vyučujících však neznala pořádně „státní jazyk“, a proto byly tyto školy považovány za „národně škodlivá zařízení“.⁸⁶ Byly však obvykle tolerovány, a to i z toho důvodu, že „převážně uspokojovaly potřeby albánského obyvatelstva, jež pak nepožadovalo otevírání státních škol s albánským vyučovacím jazykem“.⁸⁷ Přestože z islámského prostředí vycházela po celou meziválečnou dobu evidentní snaha podřídit veškeré vzdělávání muslimů vlivu Islámského náboženského společenství a co nejvíce omezit vliv

84 ČOLIĆ, Liljana: *Lice i nalijege političkih sloboda u Južnoj i Staroj Srbiji tokom doba parlamentarizma kraljevine SHS*. Baština (Priština) 1998-1999, č. 9-10, s. 199-210.

85 JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine*, s. 83.

86 DIMIĆ, Ljubodrag: *Činjenice i interpretacije o prosveti i svakodnevnom teroru*. In: Terzić, Slavenko (ed.): *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo - kratka istorija*. Beograd 2000, s. 160.

87 BOROZAN, Dj.: *Osnovni principi zaštite manjina*, s. 376.

státu na vzdělávání muslimů,⁸⁸ nebyl počet žáků těchto nižších náboženských škol velký.

Zákon o základních školách z roku 1929 konstatoval, že v místech, kde ve větší míře žijí příslušníci jiného než státního jazyka, by měla být otevírána zvláštní menšinová oddělení základních škol s minimálně 30 žáky. Program a učební plány měly být v menšinových školách stejné jako v ostatních školách, s tím, že se požadoval co největší podíl vyučování ve „státním jazyce“, v němž měly být vedeny i všechny úřední záznamy. Jak byla tato nařízení dodržována v oblastech s albánským obyvatelstvem, ale není zřejmé.

V letech 1919-1929 bylo v Jižním Srbsku vystavěno 487 škol, na místa, kde žilo převážně albánské obyvatelstvo, z tohoto počtu připadalo 105 škol. Z celkem 1 401 školy ve všech šesti oblastech s albánským obyvatelstvem se děti etnických Albánců učily ve 261 škole. Koncem školního roku 1927-1928 chodilo do těchto škol 7 333 albánských chlapců a 232 dívek, ve školním roce 1940-1941 uvádí Djordje Borozan na Kosovu a Metochii 11 876 žáků albánské národnosti, což ale měla být maximálně jedna třetina albánských školou povinných dětí. Podle statistiky z roku 1932 existovalo v bánovinách s albánským obyvatelstvem 79 měšťanek, které mělo navštěvovat 11 240 žáků albánské národnosti. Učilo v nich 53 učitelů Albánců, s největší pravděpodobností ovšem nikoli v albánštině. V sedmi gymnáziích, která v meziválečné době působila v oblastech s albánskou populací, ale studoval pouze minimální počet albánských studentů. Také v medresách, kromě části výuky ve Velké medrese krále Aleksandra I., v níž studovalo více Albánců, nebyla výuka vedena v albánštině.⁸⁹ Na Bělehradské univerzitě mělo v meziválečné době podle některých autorů studovat za celou dobu maximálně 80 posluchačů albánské národnosti.⁹⁰

Albánská patriarchální a autarkická společnost ovšem sama o sobě nebyla vzdělávání, zejména ne ženskému, příliš nakloněna. Tohoto faktu dokázala státní osvětová politika vůči albánské menšině v zájmu „ochrany národních zájmů“ úspěšně využívat. Nelze tak sice říci, že by albánské děti měly přístup ke vzdělání odepřen, i s ohledem na malý podíl vyučování v albánštině jej však využívala jen menšina albánského obyvatelstva. Není tedy divu, že jeho negramotnost neklesala. I na konci předválečného období dosahovala až k hrozivým 90 %.

Oblast Makedonie, Rašky (Novopazarského sandžaku) a Kosova a Metochie tvořila z náboženského hlediska jednotné islámské společenství, rozdělené do pěti muftijských okrsků (tur. Muftuluk), které dohromady disponovaly 1 131 mešitou (v 665 z nich byly náboženské obřady slouženy v arabštině). Tuto náboženskou strukturu ze zákona z polovi-

88 DIMIĆ, Lj.: *Činjenice i interpretacije o prosveti i svakodnevnom teroru*, s. 151.

89 BOROZAN, Dj.: *Osnovni principi zaštite manjina*, s. 373-375.

90 Tamtéž, s. 377.

ny platil stát, z poloviny pak byla financována výnosy z nadací (vakufů) a z poplatků věřících. Do albánských oblastí ovšem byli, často záměrně, posíláni imámové neznalí albánštiny, zejména slovanští muslimové z Bosny a Hercegoviny.⁹¹ Při mešitách existovaly také základní náboženské školy, v nichž v posledních letech předválečné Jugoslávie učilo 263 imámů a 22 muftích placených státem, 310 dalších pak bylo vydržováno pomocí náboženských nadací.⁹²

Mateřský jazyk mohla albánská populace využívat ve státní správě pouze před soudy a při nutných administrativních činnostech. Samozřejmě místní správa v obcích s většinovým albánským obyvatelstvem byla albánská.

Ekonomická situace

Království SHS získalo v podobě Kosova a Metochie a větší části Makedonie kraje, jejichž míra zaostalosti byla v evropských poměrech ojedinělá. Přispěla k tomu bezesporu i velká nestabilita poměrů po Berlínském kongresu a řadě povstání, která oblastí hýbala kolem přelomu 19. a 20. století (Ilindenské povstání ve východní Makedonii v roce 1903, mladoturecká revoluce, albánská povstání počínaje rokem 1909). V celé této oblasti navíc v té době operovaly oddíly srbských četníků, bulharských komitů, na jihu pak také řeckých kleftů, všude pak albánských kačáků, které se vzájemně potíraly, pochopitelně přes „hlavy“ civilního obyvatelstva. „Jižní Srbsko“ tak bylo v posledních desetiletích osmanské vlády bezesporu nejméně vhodným místem pro život v celé Evropě. Srbský geograf a národopisec Jovan Cvijić označil území od Novopazarského sandžaku přes Kosovo a Metochii po Makedonii jako „zemí největší anarchie a násilí nejen na Balkánském poloostrově, ale možná ojedinělou i ve světovém měřítku“.⁹³ Nejspíš i proto zde byla většina technických vymožeností 19. století věcí zcela neznámou. Polofeudální společnost, založená na tradičních patriarchálních hodnotách, s autarkickým hospodařením, uzavřená v albánském prostředí navíc do složité sítě rodových a kmenových vazeb, žila prakticky pouze z primitivního zemědělství. Většina rolnického obyvatelstva ovšem obhospodařovala minimální výměry, mnozí navíc do agrární reformy v roce 1919, jako poddaní místních begů. Na Kosovu a v Metochii neexistoval žádný průmysl, většina potřebného zboží se vyráběla v řemeslnických dílnách.

Také cestní síť byla v žalostném stavu, jakkoli oblast vždy tvořila důležitou křižovatku cest spojujících východ a západ osmanské říše. V roce 1874 sice byla vybudována, díky koncesi udělené sultánem Rakousko-

91 JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana iz Vardarske banovine*, s. 83.

92 BOROZAN, Dj.: *Osnovni principi zaštite manjina*, s. 375.

93 CVIJIC, Jovan: *Balkanski rat i Srbija*. Srpski književni glasnik (1912), s. 651-664. Beograd 1912. Citováno podle BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 165.

Uhersku, železniční trať Skopje - Kosovská Mitrovica, již byla oblast spojena se Soluní, ekonomice v okolních krajích ale příliš nepomohla. V letech 1931-1936 ji doplnila další trať spojující Mitrovici přes Kraljevo s Bělehradem a lokální trať z Prištiny do Peče, nicméně ani tato investice hospodářství oblasti nepomohla, neboť „*priority centrální politiky vůči tomuto okrajovému území byly větším dílem zaměřeny na boj se vzbouření a budování bezpečnostních systémů...*“⁹⁴

Jediným skutečně velkým a významným komplexem, který byl v oblasti v meziválečné době vybudován, byly doly v Trepči a navazující chemicko-metalurgický kombinát, jehož počátky spadají do roku 1926. Také ten ovšem ještě dlouho zůstal v tradičním hospodářství Kosova a Metochie cizím prvkem. Železnice a rudný důl tak byly v podstatě jediným větším investičním celkem, jež oblast v meziválečné době dostala.⁹⁵

Pokusy o změnu etnické situace

Arnautská teze

Srbsko a Černá Hora, a po Velké válce také Království Srbů, Charvátů a Slovinců, se „staronová“ území snažily integrovat v první řadě za pomoci kolonizace území slovanským (a to nejen srbským) rolnickým živlem, jež měla zvrátit pro srbskou populaci na Kosovu negativní demografický trend. Uvažovalo se však také o postupné asimilaci albánského obyvatelstva. Touto myšlenkou byl po první světové válce údajně zaujat zejména jugoslávský král Aleksandar, ale také část politické elity, která kosovské a metochijské Albánce považovala v souladu s tzv. arnautskou teorií z velké části za albanizované Slované.

Jako Arnautaš byl označován příslušník srbského etnika na Kosovu a Metochii, jenž měl nejprve přijmout islám a posléze, postupem času, také albánskou identitu. Srbský historik Slavenko Terzić v této souvislosti např. hovoří o tom, že ještě na přelomu 19. a 20. století bylo pravých etnických Albánců na Kosovu a v Metochii relativně málo a že většinu albánsky mluvícího obyvatelstva tvořili albanizovaní Srbové!⁹⁶ Dušan Bataković pak poukazuje na to, že proces albanizace srbského obyvatelstva na Kosovu a Metochii byl završen s koncem osmanské moci na Balkáně v roce 1912 s tím, že lze s poměrně velkou jistotou říci, že srb-

94 POPOVIĆ, Nenad: *Otvoreno o ekonomiji Kosova i Metohije*. Beograd 2008, s. 21-23.

95 Tamtéž, s. 23.

96 Odvolává se přitom na dobovou práci, již sestavil Alfred STEAD (*Servia by the Servians*. London 1909). Viz TERZIC, S.: *Stara Srbija u očima „Milosrdnog anđela“*. In: Týž (ed.): *Odgovor na knjigu Noela Malkolma Kosovo - kratka istorija*. Beograd 2000, s. 94.

ský původ má přibližně 30 % albánské populace na Kosovu a Metochii.⁹⁷ To ovšem nic nemění na situaci, že tito „Arnautští“ se v době balkánských válek cítili být zcela Albánci a tato nová identita již jejich slovanský původ dávno překryla.

Údaje o „Arnautských“ se objevují v dílech cestovatelů po Kosovu a Metochii z 19. století a také v literatuře srbské historické a etnografické produkce konce 19. a prvních desetiletí 20. století. Podle některých lokálních svědectví by dokonce i velké albánské fisy (kmeny) Gashi, Shalja a Hoti měly mít srbský původ! Takovéto teorie vycházejí většinou z postřehů Gedeona Josifa Jurišiče, které publikoval v roce 1852.⁹⁸ Uvádí v nich, že předáci těchto fisů ještě v jeho době znali svého „křesťanského patrona“. Narážel tím na instituci tzv. *slavy*, spočívající v tom, že každý srbský pravoslavný rod a jeho rozrody měly „od nepaměti“ svého patrona z řad velkých pravoslavných světců, jehož oslavovaly jako svůj rodový svátek. Teologové Srbské pravoslavné církve i většina srbských etnografů i historiků dodnes považuje slavení svátku rodového patrona, *slavu*, za specificky srbský náboženský prvek. Tato teorie srbské výlučnosti „*slavy*“ ale není přesná, neboť v různých obměnách a pod jiným názvem lze podobné tradice nalézt i v dalších balkánských pomístních pravoslavných církvích.⁹⁹ Podle bulharského badatele Petka Christova je *slava* základním typem rodové slavnosti na Balkáně a úzce souvisí se strukturou tamního příbuzenského systému, přičemž funguje jako jádro vědomí společného původu a patrilinearity.¹⁰⁰ Povědomí o rodovém světcu u jmenovaných albánských fisů tedy sice svědčí o jejich pravoslavném původu (o křesťanském původu islamizovaných Albánců není pochopitelně sporu), nemusí však nutně svědčit o původu srbském.

K masovější islamizaci kosovského srbského obyvatelstva na Kosovu a Metochii mělo docházet zejména po zrušení patriarchátu srbské pravoslavné církve v Peći v roce 1766. Batakovič považuje tento moment za zlomový. Převedení srbských diecézí v osmanské říši pod správu cařihradského patriarchátu, dosazování řeckých biskupů do čela srbských diecézí a vytlačování církevní slovanštiny z bohoslužby mělo podle něj být jedním z klíčových důvodů toho, proč odpor vůči islamizaci postupně slábl. Jiným, neméně důležitým faktorem pak měla být rostoucí anarchie v západních částech osmanské říše, posilování osobní moci místních albánských pašů a s tím spojený silící útlak křesťanského obyvatelstva. V této době tak byla zřejmě islamizována oblast tzv. Gory v okolí

97 BATAKOVIČ, Dušan T.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*. Beograd 2007², s. 51.

98 JURIŠIČ, Gedeon Josif: *Dečanski prvenac*. Novi Sad 1852.

99 U nás upozornila na tuto skutečnost Barbora MACHOVÁ: *Kurban. Obětní slavnosti v Bulharsku*. Český lid 95 (2009), s. 173-190.

100 CHRISTOV, Petko: *Obštnosti i praznici*. Sofija 2004, s. 18. Citováno podle MACHOVÁ, B.: *Kurban. Obětní slavnosti v Bulharsku*.

Prizrenu, kde dodnes žijí slovanští muslimové, tzv. Goranci či Gorané. Ti prý ještě koncem 19. století měli povědomí o tom, kdy jejich předkové přestoupili na islám. Poalbánštování islamizovaného srbského obyvatelstva pak šlo ruku v ruce s tím, jak sílil vliv albánských begů na politické a ekonomické poměry v oblasti. Islamizované slovanské obyvatelstvo bylo sňatkem či jinak přijímáno do jednotlivých albánských fisů a postupně zcela přejímalo albánskou identitu.¹⁰¹ Skutečnost, že Goranci nepodlehli albanizačnímu tlaku (a jsou mu vystaveni až v současnosti), je vysvětlována zejména kompaktností a špatnou přístupností jejich sídel.¹⁰²

Naopak Zoran Janjetović předpokládá, že srbští autoři 19. století, z jejichž děl vychází většinou dosti nekriticky i současná srbská národověcká historiografie, rozvinuli teorii o údajném srbském původu velké většiny, nebo dokonce všech Albánců, alespoň pokud jde o severní oblasti jejich etnického rozšíření – Kosovo, Metochii a severní Albánii – proto, aby ospravedlnili rozšiřování Srbska na jejich úkor. V této souvislosti docházelo i k úplnému negování albánského národa jako takového, na něž bývalo v těchto dílech pohlíženo pouze jako na skupiny mezi sebou znesvářených kmenů.¹⁰³

Černá Hora vzala arnautášskou teorii po balkánských válkách skutečně „doslova“ a začala vzápětí po jejich skončení ve své části Metochie s masovým obracením islamizovaných Albánců na pravoslaví. To vyvolalo jejich stěhování jak do Albánie, tak také do Srbska, a zejména do srbské části Metochie a na Kosovo, kde takovéto násilné obracení neprobíhalo.¹⁰⁴

K poalbánštování kosovsko-metochijských Slovanů bezesporu docházelo a také v současnosti mezi slovanským muslimským obyvatelstvem v okolí Prizrenu dochází. Podobně např. v novém prostředí habsburské monarchie došlo k posrbštění či pocharvátštění albánského křesťanského obyvatelstva, které se připojilo k srbským vystěhovaleckým proudům konce 17. a první půle 18. století.¹⁰⁵ Pro etnickou situaci na Kosovu

101 BATAKOVIĆ, D.: *Kosovo i Metohija. Istorija i ideologija*, s. 43-45. Proces „poalbánštování“ velice přesvědčivě popisuje Jovan CVIJIĆ ve svém díle *Osnove za geografiju i geologiju Makedonije i Stare Srbije*. Sv. III, Beograd 1911, s. 1162-1166.

102 Více o Gorancích u nás viz TESAŘ, Filip: *Kudy kam? Gorané, tradiční komunita pod palbou modernity*. In: *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI.*, s. 525-530.

103 JANJETOVIĆ, Zoran: *Nacionalne manjine u očima srpske elite 1918-1941*. In: *Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova*. Beograd 2007, s. 119 (s odvoláním na další badatele – Oliveru Milosavljevićovou či Predraga J. Markoviće).

104 Propagační práce ředitele Web Genocide Documentation Centre ze Západoanglické univerzity v Bristolu (University of the West of England) Stuarda D. STEINA *Expulsions of Albanians and colonisation of Kosova (1877-1995)* (The Institute of History, Prishtina 1997, <http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/pref.htm>) hovoří na základě archivního výzkumu o tom, že do března 1913 konvertovalo, resp. bylo přinuceno konvertovat k pravoslaví jen v oblasti Djakovice 1 703 Albánců, v okolí Peče to mělo do června 1913 být dokonce 20 albánských osad, v samotné Peči pak 200 osob.

105 Typickým příkladem je katolické albánské obyvatelstvo kmene Klimentů, které při stěhování v roce 1737 kolonizovalo sremské vesnice Hrtkovci a Nikinci a v průběhu let zcela přijalo charvátskou identitu.

a v Metochii i jinde však nemá tato skutečnost v současnosti (a neměla ani v dobách meziválečné Jugoslávie) jiný význam než pouze manipulační. Vědomí bývalých „Arnautů“ totiž bylo v době meziválečné naprosto albánské, rozlišovat „autochtonní“ Albánce od „Arnautů“ ani nebylo možné. K pokusům o jakousi asimilaci albánského obyvatelstva tak v podstatě ani nemohlo dojít.

Kolonizace Kosova a Metochie slovanským živlem

začala až po vzniku Království SHS v roce 1918. Umožněna byla vydáním zákona o osidlování z 24. září 1920, nicméně k živelnému usazování kolonistů docházelo již mezi lety 1918–1920.¹⁰⁶ K rozdělení mělo být „v jižních krajích“ určeno až 220 000 ha půdy (tj. kolem 20% celkové plochy území),¹⁰⁷ jež měla být přidělena kolonistům z vnitřního Srbska, Černé Hory, Bosny, Dalmácie a z bývalé Vojenské hranice v Charvátsku (oblasti Liky a Kordunu, tzv. Krajiny), tedy z oblastí ekonomicky málo rozvinutých a zemědělsky neúrodných. Celková plocha přidělené půdy však byla menší, k roku 1928, kdy byl kolonizační proces až na výjimky prakticky ukončen, činila 111 600 ha.¹⁰⁸ Druhá kolonizační vlna, organizovaná podle nového zákona o osidlování jižních oblastí království z 11. června 1931, probíhající v letech 1933–1938, již tento obraz změnila pouze nevýznamně – do roku 1941 se rozloha přidělené půdy rozšířila na 120 259 ha.¹⁰⁹

Pokud jde o celkové počty kolonistů, rozchází se relevantní literatura až o řadu tisíc, což je dáno i tím, že přesné statistiky nebyly vedeny a v současnosti je prakticky nemožné dohledat kolonizační akta do všech detailů. Akademik Dimitrije Bogdanović ve své autoritativní práci *Knjiga o Kosovu* (Kniha o Kosovu) z roku 1986 uvá-

106 OBRADOVIĆ, Milovan: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*, Priština 1981, s. 130–131.

107 S touto rozlohou operují historičtí geografové Miloš FŇUKAL a Michal ŠRUBAŘ v článku *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova* (Geografická revue [Banská Bystrica], roč. 3 [2007], č. 1, s. 41).

108 KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 74. Autor se ve své monografii opírá o práce svého otce Djordje KRSTIĆE, který působil v letech 1927–1928 ve funkci hlavního zemědělského komisaře ve Skopji a bezprostředně se tak zabýval jak naplňováním procesu kolonizace v oblasti tzv. Jižního Srbska, tedy Kosova, Metochie a Makedonie, tak jeho kontrolováním. Přístup Dj. Krstiće byl typicky srbsky vlastenecký, v kolonizaci viděl nápravu minulých křivd i možnost integrace těchto oblastí do nového státu a s nelibostí nesl její rozměňování a zneužívání. Svě poznatky o kolonizaci Kosova, Metochie a Makedonie shrnul práci *Kolonizacija u Južnoj Srbiji*, která vyšla v Sarajevu roku 1928.

109 Jedná se ovšem o celkovou plochu pozemků v tzv. Jižním Srbsku, kam byla započítávána i Makedonie, jejíž převážně severní části byly také osidlovány. Z celkové výměry nově osídlené půdy připadalo nejvíce na samotné Kosovo (cca polovina) a po jedné čtvrtině pak na Metochii a Makedonii. Viz KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 74.

dí, že do 6. dubna 1941, kdy na Jugoslávii zaútočila vojska Osy, bylo na Kosovu a v Metochii usídleno kolem 12 000 rodin, tedy cca 60 000 kolonistů.¹¹⁰ Branislav Krstić upřesňuje, že do roku 1941 získalo půdu 10 877 rodin převážně srbských kolonistů. Mimo tento počet ale zvláště pojímá 602 rodin veteránů (dobrovolníků) první světové války¹¹¹ a tvrdí, že výše uvedená celková výměra kolonizované půdy zahrnovala také pozemky, které byly rozděleny mezi 7 812 rodin kosovských starousedlíků slovanského, zejména srbského původu, kteří o ni přišli v bouřlivých dobách mladoturecké revoluce a první světové války a prokázali se dekretem z tureckých dob, tzv. tapu.¹¹² Jednalo se tak vlastně o jakousi nápravu dřívějších křivd.¹¹³ Tyto starousedlické rodiny ovšem nemohly být počítány mezi živel kolonizační. Milovan Obradović pak na počátku 80. let 20. století ve své disertaci na základě zevrubného archivního výzkumu rozporuplné údaje, jimiž disponovala tehdejší státní administrativa, přímo vyčísľuje: podle nich tak koncem roku 1939 žilo v oblasti 13 519 rodin kolonistů, koncem roku 1940 se hovoří jen o 11 589 rodinách a počátkem dubna 1941, tedy bezprostředně před okupací země, nalézá v úředních dokumentech počet 12 005 rodin.¹¹⁴ Pravděpodobně nejpřesnější údaje zveřejnil nejnověji Aleksandar Pavlović,¹¹⁵ jenž zachytil statistické přehledy jugoslávského ministerstva zeměděľství z počátku 40. let 20. století.¹¹⁶ Z publikovaného materiálu vyplývá, že

110 S tímto číslem operují také historičti geografové Miloš FŇUKAL a Michal ŠRUBAŘ ve své práci *Dopady nucených migrací v oblasti Kosova*, s. 41.

111 Dobrovolníci, kteří se přidali k srbské armádě před listopadem 1918, a váleční veteráni byli privilegovanou skupinou osídlenců, která, nejen na Kosovu a Metochii, dostávala finanční výpomoc pro výstavbu obydlí a také větší – 5 ha – bezplatný přiděl půdy. Viz GAČEŠA, Nikola L.: *Agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji*. In: *Jugoslovenska država 1918–1998. Zbornik radova s naučnog skupa*. Beograd 1999, s. 318.

112 Tapu, v jihoslov. jazycích tapija, byla držební listina o pozemkovém vlastnictví, kterou v dobách tureckého feudálního systému vydával sipáhija (turecký šlechtic) rolníkům hospodařícím na jeho tímáru (lénu). Touto listinou získával rolník dědičné právo hospodařit na jemu vyhrazené půdě. Tapu byla samozřejmě vydávána také při jakémkoli pozemkovém převodu. V 19. století získal tento výraz v právní terminologii nového srbského státu význam dokumentu o právu na vlastnictví té které nemovitosti. Tapu i knihy tapijji (tedy vlastně pozemkové knihy) platily v předválečné Jugoslávii v těch oblastech, které přešly do nového státu prakticky přímo z osmanské říše, nebo kde jejich užívání přežívalo (zejména Makedonie, Kosovo a Metochie, jižní Srbsko, Černá Hora). Viz např. ZIROJEVIĆ, Olga: *Povratak turskim tapijama*. Republika (Beograd) 2000, č. 232, s. 1.

113 KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 74.

114 OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*, s. 220.

115 PAVLOVIĆ, Aleksandar: *Prostorni raspored Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovo i Metohiju u periodu između 1918. i 1941*. Baština (Priština-Leposavić), roč. 2008, sv. 24, s. 232–245. V této své práci se Pavlović opírá zejména o materiál *Spisak kolonija na teritoriji Južnih krajeva*, pocházející z Archivu Jugoslávie, z fondu jugoslávského ministerstva zeměděľství z roku 1940.

116 Počet obcí, v nichž žili kolonisté, a počet kolonizačních rodin uvádí následující tabulka (PAVLOVIĆ, A.: *Prostorni raspored*, s. 242):

největší počet kolonií byl s jasným strategickým cílem založen v metochijské kotlině, tedy na území poblíž hranic s Albánií, které tak mělo získat spolehlivé a státu loyální obyvatelstvo. Zároveň ovšem šlo, podobně jako v rovinách Kosova, o oblasti úrodné a vhodné pro zemědělské podnikání. Procentuálně vyjádřeno, největší podíl kolonizačního obyvatelstva žil v metochijských okresech djakovickém (24,7%), istocském (17,2%), pečském (14,3%) a v rovinách kolem řeky Lab na Kosovu (10,5%). Z Pavlovičovy studie je zřejmé, že na konci celého dosidlovacího procesu na kolonizovaném území v 594 obcích hospodařilo 13 706 rodin kolonistů. Mezi obce nejhojněji osídlené kolonizačním živlem patřily Dobruša (350 rodin), Vitimirica (357), Lumbarda (187), Novo Čikatovo (163) a Obilić (122).¹¹⁷ V etnické struktuře kolonistů pochopitelně převažovali Srbové (mezi něž byli počítáni i Černohorci¹¹⁸) – cca 45 000, kolonizace se dále zúčastnilo 4 500 Charvátů, 450 Slovinců, kromě nich ale do kolonizačních proudů patřili i Vlaši,¹¹⁹ Rusíni, bílí Rusové (jednu dobu se vláda dokonce zabývala strategií Kosovo kolonizovat převážně bělogvardějci), dokonce i Němci!¹²⁰

Hospodářství nových kolonistů, a jak je patrné již z poměru rozdělené půdy a počtu rodin nepřilíš velká, byla částečně koncentrována do nově vytvořených sídel – kolonií, zpravidla homogenních podle národnosti a původu kolonistů. Z hospodářského hlediska zejména tam, kde byli dosídleni lidé z dinárských pohoří, byly „malé autarkické rurální celky, v nichž se s velkým úsilím docházelo k prosté zemědělské reprodukci, o tržních přebytcích nemohlo být ani řeči...“.¹²¹ Jednotlivé kolonistické usedlosti i velikosti jejich pozemků byly téměř stejné, takže mezi kolonisty existovala jakási „idylická rovnost“.

zemědělský komisariát	počet obcí s kolonisty	počet rodin kolonistů
Uroševac	165	2 905
Djakovica	138	4 044
Prizren	42	652
Peć	118	3 713
Kosovska Mitrovica	13	79
Vučitrn	118	2 313

117 Tamtéž, s. 243.

118 Černohorci byli obecně považováni za mentálně i kulturně Albáncům nejbližší, proto se také beze strachu usazovali na konfiskované kačacké statky a byli přednostně usazováni do horských albánských vesnic v Metochii. Viz JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd 2005, str. 325-327, 340.

119 Zřejmě původní balkánské thrácko-dácko-ilyrské, nicméně v době římské vlády nad Balkánem romanizované obyvatelstvo, v této době vesměs pravoslavného vyznání, hovořící zvláštním románským jazykem s velkými příměsemi toho jazyka, jehož mluvčí převládali v jejich okolí.

120 OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918-1941)*, s. 220-222.

121 GAČEŠA, Nikola L.: *Agrarne reforme i kolonizacije u Jugoslaviji*, s. 318.

Nelze ovšem říci, že by tato kolonizační vlna výrazným způsobem změnila etnické složení obyvatelstva na Kosovu a v Metochii ve prospěch slovanského živlu, kolonizace také rozhodně neměla pouze tento primární cíl. Dotčené jižní oblasti Království SHS byly totiž roku 1921 se svými 4,1 obyvateli na km² nejméně osídleným územím celého státu, navíc s velkými plochami neobdělávané půdy!¹²² Při kolonizaci proto mělo docházet jen k minimálním záborům půdy dříve obdělávané Albánci – přiděly kolonistům měly tvořit úhory, lada či úrodná lesní půda, opuštěná hospodářství a půda konfiskovaná těm, kteří se postavili proti novému státu se zbraní v ruce, nebo těch, kteří ji v důsledku svého odporu opustili a emigrovali. Takovýchto pozemků přitom nebylo málo – pouze na území peáckého zemědělského komisariátu leželo mezi lety 1919–1939 ladem 9 674 ha trvale opuštěných – kačackých – polností a pastvin.¹²³ Kolonizace ovšem bylo využíváno i k represáliím vůči rodinám samotných kačaků, pokud nevyužili možnosti amnestie a nesložili zbraně: jejich pozemky a obydlí, v nichž žila jejich rodina, byly zkonfiskovány se vším všudy a rodiny internovány ve zvláštních táborech!¹²⁴ Došlo ale samozřejmě i k zabírání půdy dalších albánských vlastníků, především však té, která podléhala ustanovením o pozemkové reformě. Při ní se zároveň jednalo o odstranění nejkřiklavějších feudálních přežitků tzv. čiflického systému.¹²⁵

Předběžné směrnice k přípravě agrární reformy byly vydány 17. února 1919. V prvním bodě tohoto dokumentu se s konečnou platností ruší poddanství jak v Bosně a Hercegovině, tak v „nových oblastech“ Srbska a Černé Hory, s tím, že se dosavadní poddaní (tzv. čifčijové) prohlašují svobodnými vlastníky poddanské půdy. Parcelace feudálních statků – čifliků,¹²⁶ jejichž majitelé – begové – byli v zájmovém území výhradně tureckého a albánského původu, v majetných kruzích pochopitelně vzbuzovala nelibost. Zrušení tohoto reliktního poddanství ovšem mělo význam i pro chudé albánské čifčije, neboť jak srbští, tak albánští poddaní měli po zru-

122 PETROVIĆ, Ruža: *Demografske osobnosti razvoja Kosova i etničke prilike*. In: Mitrović, Andrej (ed.): *Srbi i Albanci u XX veku*. Beograd 1991, s. 176. Zajímavé v této souvislosti je tvrzení Noela Malcolma o tom, že Kosovo naopak bylo nejhustěji osídlené území v Jugoslávii, které ale neopírá o žádný relevantní pramen. Viz MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 323.

123 JOVANOVIĆ, Vladan: *Tokovi i ishod međuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*. Tokovi istorije (Beograd) 2006, č. 3, s. 27.

124 MALIKOVIĆ, D.: *Kačački pokret*, s. 198.

125 Čiflik (čifluk) bylo původně označení pro půdu vyjmutou z tímáru (léna) a danou do svobodného užívání. Šlo o malé výměry, které bylo možno obhospodařit jedním párem volů. V souvislosti s krizí tureckého feudálního systému se výměry čifliků zvyšovaly na úkor šlechtických (sipáhijských) tímárů a měnily se tak postupně na dědičné velkostatky, přenechávané často na obdělávání nájemcům. Rolník hospodařící na čiflické půdě, čifčija, tak obvykle musel ze své práce vydržovat jak vlastníka, tak nájemce (čifluk-agu).

126 Černá Hora začala likvidovat begovské statky – čifliky – vzápětí poté, co získala převážnou část Metochie, tedy koncem roku 1912.

šení číftlického systému v roce 1919 možnost získat půdu, kterou obdělávali (měli-li na ni tapu) do svého trvalého a neomezeného vlastnictví. Zabírání půdy begovských velkostatků ovšem nebylo jednoduché. Do reformy spadala pouze tzv. „nadbytečná“ půda, přesahující určitou výměru, stanovenou státem v podstatě případ od případu. Výnos o pozemkové reformě pro jednotlivé statky musel schvalovat župan, prakticky jej prováděl náčelník toho kterého okresu, čímž se vytvářelo ideální klientelistické a korupční prostředí. Muslimští velkostatkáři měli za odebranou půdu dostat státem garantovanou náhradu, jejíž výše a způsob výplaty stanovoval zvláštní zákon.¹²⁷ Náhrada ovšem často nebyla adekvátní a především její výplata se vinou centrálních úřadů (resp. nedostatku finanční hotovosti) zpožďovala.¹²⁸ Pozoruhodný údaj v souvislosti s vyplácením náhrad uvádí L. Hladký, podle něhož byla náhrada v jižním Srbsku 4,5krát vyšší než v Bosně a Hercegovině.¹²⁹ Tento údaj jednoznačně vypovídá o tom, že se stát snažil vlivnou begovskou vrstvu v těchto citlivých, nestabilních a navíc pohraničních oblastech získat na svou stranu!

Při vzniku kolonizačních osad, ve snaze o vytvoření ucelených sídelních komplexů, ale docházelo k záboru půdy i prostých albánských rolníků. Jednalo se zhruba o 5% přidělené půdy, za niž měli být její vlastníci finančně odškodněni,¹³⁰ resp. měla jim být přidělena půda stejné bonity pokud možno v blízkosti jejich usedlostí, což se ovšem málokdy dodržovalo. Postižení vlastníci nebyli většinou ani seznámeni se svými zákonnými právy na náhradu. Při tomto procesu tak docházelo k mnoha křivdám.¹³¹ Zejména v počátečních fázích kolonizace, do roku 1922, měly být dokonce běžné situace, při nichž byla kolonistům přidělována půda zabíraná i těm albánským rolníkům, kteří na ni měli patřičné dokumenty (tapu).¹³² Na zájmy albánských vlastníků se většinou nehledělo ani během výstavby kolonizačních komplexů. Publikovány jsou případy, kdy byly některým rodinám zabráněny pozemky bezprostředně kolem jejich usedlostí, takže aby se dostaly do domu, musely procházet přes hospodářství kolonistů! To pochopitelně přivádělo do nepříjemné situace jak kolonisty,

127 *Jugoslavia 1918–1988*, s. 275.

128 ERÍČ, Milivoje: *Agrarna reforma u Jugoslaviji 1918–1941*. Sarajevo 1958, s. 387. Citováno podle JOVANOVIĆ, Vladan: *Tokovi i ishod medjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*, s. 27.

129 HLADKÝ, L.: *Bosenská otázka*, s. 176.

130 GAČEŠA, Nikola L.: *Naseljavanje Kosova i Metohije izmedju dva svetska rata i rešavanje naseljeničkog pitanja posle drugog svetskog rata*. In: Spasovski, Milena (ed.): *Etnički sastav stanovništva Srbije i Crne Gore i Srbi u SFR Jugoslaviji*. Beograd 1993, s. 141–145.

131 Agrární politikou na Kosovu a Metochii se zabýval velice zevrubně Milovan OBRADOVIĆ v již citované knize *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu (1918–1941)*, kde také uvádí řadu případů necitlivého přístupu státních úřadů k albánskému rolnickému obyvatelstvu.

132 JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod medjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*, s. 28.

tak postižené albánské rolníky. I kolonisté si tak ale uvědomovali, že není dobré „brát jedněm chudákům, aby se dalo chudákům jiným...“.¹³³

V nejtěžším postavení byli albánští rolníci v pohraničních oblastech s Albánií, kam byla státem směřována, jak jsme již viděli, největší kolonizační vlna s cílem zabezpečit horkou hranici spolehlivým a loyálním obyvatelstvem. Je třeba si v této souvislosti uvědomit, že po celou meziválečnou dobu nebyla bezpečnostní situace zejména v Metochii příliš dobrá, napětí bylo zvyšováno i neustálými vpády kačaků z albánského vnitrozemí. Pás kolonizačních usedlostí podél hranice se tak měl stát jakousi hrází proti tomuto nebezpečí, připomínající doby habsburské Vojenské hranice vůči osmanské říši, i s tím, že tamní kolonisté byli ozbrojeni. A protože v pohraničních okresech díky masivnosti osadnického proudu již po určité době nebyla volná obecní či státní půda, a vzhledem k tomu, že v souvislosti se vzrůstajícím mezinárodním napětím druhé poloviny 30. let docházelo k nové vlně kolonizace pohraničí, sáhly jugoslávské úřady dokonce k přímému vyvlastňování pozemků albánských rolníků! Rodinám žijícím v hraničním území přitom byla zůstávána pouze malá výměra 0,4 ha na člena domácnosti bez ohledu na to, mohou-li usedlosti na těchto výměrách hospodářsky vyžít!¹³⁴ Tato akce byla zřejmě prováděna s jednáními o jugoslávsko-turecké vystěhovalecké konvenci, která probíhala od roku 1936 (viz dále), a měla tak patrně podpořit vystěhovalecké nálady albánského muslimského obyvatelstva. Z konvence ovšem nakonec sešlo, a tak celá vyvlastňovací akce pouze přispěla k posílení již tak značných protistátních nálad albánského obyvatelstva a k nárůstu srbsko-albánské nesnášenlivosti.

Kolonisté vesměs patřili k velmi chudým vrstvám a na Kosovo a Metochii šli ve většině případů za lepším – za možností nové existence a za půdou. Stát jim proto musel zajistit základní materiál k výstavbě domů, podobně jako při kolonizacích v dřívějších obdobích se samo sebou rozuměla daňová (nejprve tříletá, po roce 1928 pětiletá, v některých případech však až desetiletá) lhůta apod.¹³⁵ Viděli jsme již také, že ze strategických důvodů byly kolonizační komplexy budovány i na pozemcích rozkládajících se podél hlavních cest a podél státní hranice s Albánií. Byla to místa nebezpečná, utilitární strategický zájem zde jasně převažoval nad ekonomickými hledisky, takže se při vyměřování osad ne vždy hledělo na to, jsou-li tamní parcely vhodné k zemědělskému hospodaření. Osadníci na ně proto museli být přilákáni dalšími benefity – stěhovali se do hotových vybudovaných domů, získávali bezplatně osivo, dobytek apod. Díky tomu pak mohly být vystavěny kolonie i v oblasti Drenice,

133 OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu*, s. 118.

134 JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod međjuratne kolonizacije Makedonije, Kosova i Metohije*, s. 8.

135 OBRADOVIĆ, M.: *Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu*, s. 161–162.

v hlavním operačním poli albánských kačaků. Největší a nejvýznamnější kolonizační obcí zde byla Srbica.¹³⁶

V rozporu se zákonem ovšem půdu získávali také důstojníci, „zasloužilí občané“, učitelé, úředníci, během roku 1926 docházelo k hromadným přidělovům bývalým komitům a četníkům z Makedonie, velké rozlohy sami sobě přidělovali také okresní náčelníci, kteří se tak stávali „novými begy“. Původní státní zájem, směřující nejen k reintegraci území do nového státního celku změnou etnického složení, ale také ke změně kulturních poměrů v této naprosto zaostalé provincii, se tak naplnit nepodařilo. Mimo jiné i proto, že do oblasti prakticky vůbec nesměřovala inteligence, snad s jedinou, o to však výraznější výjimkou: pravděpodobně nejznámějším kolonistou se stal Adam Pribičević, jeden ze zakladatelů Srbské samostatné strany v předválečném Charvátsku.¹³⁷ Adam Pribičević se, na rozdíl od svého politice zcela oddaného bratra Svetozara,¹³⁸ zabýval zejména otázkami pozvednutí rolnického stavu. Jeho činnost v kolonii ve Vučitrnu, kde žil od roku 1924, a kde také „prováděl (svým příkladem – pozn. V. Š.) *pravou kulturní misí*“,¹³⁹ byla bezesporu směřována zejména k tomuto cíli.¹⁴⁰ Jiným příkladným typem kolonistů byli rolníci

136 PAVLOVIĆ, Aleksandar: *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji u periodu između 1918. i 1941. godine*. Baština (Priština-Leposavić), roč. 2008, sv. 25, s. 224, 230.

137 Adam Pribičević byl známý také v českém prostředí, a to jako důsledný stoupenec T. G. Masaryka. Ten také v době, kdy byli členové Srbské samostatné strany souzeni ve známém záhřebském velezrádném procesu v roce 1908, přispěl k odhalení vykonstruovanosti celého procesu. Srov. např. HLADKÝ, Ladislav: *T. G. Masaryk a jihoslovenské národy*. In: Pražák, Richard (ed.): *T. G. Masaryk a střední Evropa*. Brno 1994, s. 59-63; týž, *Masarykovy problémy s Jihoslovany*. In: Šesták, Miroslav – Voráček, Emil (edd.): *Evropa mezi Německem a Ruskem*. Sborník prací k sedmdesátinám Jaroslava Valenty. Praha 2000, s. 293-299; TEJCHMAN, Miroslav: *T. G. Masaryk a balkánská politika*. In: T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882-1937). Praha 1997, s. 119-133; ŠTĚPÁNEK, Václav: *Srpske veze Tomaša Garika Masarika*. In: Slavistika (Beograd) 9, 2005, s. 285-295; týž: *Tomaš Garik Masarik i Srbi*. Književne novine LIII, Beograd 2000, č. 1009/1010 (s. 13), 1011/1012 (s. 16) aj. Sám Adam PRIBIČEVIĆ své nepřilíš radostné poznatky z provádění kolonizace vypsál v knize *Od gospodina do seljaka* (naposledy Zagreb 1996).

138 O něm u nás více viz HLADKÝ, Ladislav – CHROBÁK, Tomáš – PELIKÁN, Jan: *Svetozar Pribičević a Československo (1929-1936)*. Český časopis historický 93, 1995, s. 244-262; tíž: *Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu. 1. část - Edice českých archivních dokumentů (1929-1932)*. In: Slovanské historické studie 28, 2002, s. 141-242; tíž: *Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu. 2. část - Edice českých archivních dokumentů (1932-1936)*. In: Slovanské historické studie 29, 2003, s. 215-287; tíž: *Emigrace Svetozara Pribičeviče v Československu. 3. část - Edice archivních dokumentů z července - října 1936*. Slovanský přehled 90, 2004, s. 447-468; tíž: *Naděje a zklamání. Československý exil Svetozara Pribičeviče*. In: Hladký, Ladislav – Štěpánek, Václav (edd.): *Od Moravy k Moravě. Z historie česko-srbských vztahů v 19. a 20. století*. Brno 2005, s. 251-274.

139 KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 76.

140 Na činnost ve vysoké politice ovšem A. Pribičević nerezignoval ani na Kosovu. Publikoval v listech Samostatné demokratické strany *Riječ/Reč* materiály o problematice vesnice a rolnictva, po smrti svého bratra Svetozara v roce 1936 byl zvolen

z Vojvodiny, kteří vytvořili několik obcí v rovinách severního Kosova, jež byly alespoň úrodností podobné jejich původnímu bydlišti. Hovořilo se o nich jako o „nejkulturnějším rolnickém obyvatelstvu Kosova“ a také sloužili jako vzor hospodaření, a to nejen pro ostatní kolonisty, ale i pro starousedlé obyvatelstvo, vůči němuž osadníci z Vojvodiny, sami z multietnického prostředí a bez zkušeností z pohraničních válek a s osmanským útlakem, neprojevovali etnické předsudky. Většinou však kolonisté původem z Vojvodiny pro ně naprosto cizí prostředí, kde chyběla také základní občanská vybavenost, do druhé světové války opustili.¹⁴¹ Adam Pribičević v této souvislosti velice trefně poznamenal, že pro jednosměrnou cestu na Kosovo, do Drenice či do Metochie bylo v té době zapotřebí větší odvahy než k cestě do Ameriky! „Zkrotit tento úhor a zůstat při tom živý“ dokázali podle něj pouze horalé z dinárských pohoří, v žádném případě pak ne lidé z Vojvodiny či Slovinci.¹⁴²

Kolonizace tak nakonec začala být v obecném povědomí považována za neúspěšnou. Jako velký problém se ukázala také skutečnost, že osoby odpovědné za její úspěch i úředníci na místě samém byli vybíráni zejména s ohledem na stranickou příslušnost a bez přihlídnutí k jejich kvalifikaci a schopnostem.¹⁴³ Přesto se v dobovém tisku čas od času objevovaly zprávy o úspěších. Propagační články přímo lákající k návštěvě kolonizací zušlechtěných míst¹⁴⁴ však byly pravdivé jen z části. Pro osídlenec sice na jedné straně bylo s velkým vládním přispěním z gruntu vybudováno 330 kolonizačních osad a vesnic s 12 689 domy, 46 školami a 32 kostely (nepočítaje v to samozřejmě usedlosti konfiskované či vybudované v dřívě

do čela strany. Od roku 1941 žil v emigraci nejprve v Londýně a poté v Kanadě. Tam také po konci druhé světové války aktivně působil v liberálně-demokraticky orientovaných emigrantských organizacích a byl jedním ze zakladatelů Sdružení srbských spisovatelů v diaspoře. Zemřel v roce 1957. Viz např. *Adam Pribičević*. <http://sr.wikipedia.org/>. Přístup 1. září 2010.

- 141 PAVLOVIĆ, A.: *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji*, s. 227–229.
- 142 PRIBIČEVIĆ, A.: *Od gospodina do seljaka*, s. 132–133. Citováno podle JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod međjuratne kolonizacije*, s. 34.
- 143 Viz např. KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 76–77.
- 144 Typickým příkladem je článek srbského spisovatele, profesora prizrenského bohosloveckého semináře a později poslance Grigorije BOŽOVIĆE (1880–1945) uveřejněný v bělehradských novinách *Politika* (9. červen 1936, s. 12), na nějž ve své práci *Naselja Srba i Crnogoraca kolonizovanih na Kosovu i Metohiji* (s. 221) upozorňuje také A. PAVLOVIĆ. Božović nadmíru poeticky popisuje, jak z kopce nad městečkem Istokem shlížel na Metochii, po jejíž „stráních, horských výběžcích, mělkých kotlinách s křížujícími se stezkami, po mýtinách a vršcích se bělají chaloupky s červenými střechami, harmonicky, geometricky uspořádané. Jsou to krásné kytičky rozseté podle plánu po Metochii jako řady vojáků v pluku na přehlídce. Zpestřily ty staré osady, arnautské vesnice, okořenily krajinu kolem hlavních cest, zkrášlily křížovatky, skvěle dokreslily na pohled kultivované polany a nádherné svahy. I jinak krásná Metochie se díky těmto domečkům, díky těmto nově rozvrženým osadám, stala pravým kouzelným plátnem, jež vykreslil nejlepší štětec...“.

již zavedených obcích),¹⁴⁵ na druhé straně se ale často stávalo, že takto vystavěné usedlosti byly v důsledku rozkrádání materiálu i šetření při výstavbě již po krátké době na spadnutí, osady se potýkaly s nedostatkem vody či neúrodnou půdou. Mnoho kolonistů živořilo na pomezí bídy, většinou se také zpožďovalo zaknihování nových vlastnických poměrů, takže kolonisté nemohli získávat úvěry od Agrární banky, která byla pro tyto účely doporučena, a zadlužovali se u lichvářů. To byl ve většině případů jejich konec. Ku pomoci jim nebyl ani státní aparát, jehož úředníci až na výjimky hleděli pouze na svůj prospěch, takže se nakonec často stávalo, že kolonisté získané polnosti nelegálně prodávali a vraceli se, podobně jako vojvodinští rolníci, do rodného kraje, popř., což byl nejčastější způsob, pozemky pronajali muslimským velkostatkářům (!) a sami se odstěhovali do blízkých měst či městeček, čímž samozřejmě původní smysl kolonizace, spočívající ve změně etnické struktury, zcela zhatili.¹⁴⁶ Většina kolonistů, s výjimkou snad těch, pocházejících z podobného patriarchálního a rurálního prostředí, se v nových sídlech jen těžko asimilovala a navíc se, a to i ti nejhudší, prakticky od počátku setkávali s otevřeným albánským nepřátelstvím. Vždy byli vnímáni jako cizorodý prvek, odlišný od starousedlých Srbů, kteří jak svým patriarchálním způsobem života, tak starými kontakty a často i znalostí albánského jazyka do převážně albánského prostředí zapadali. Většině srbských kolonistů, zejména těm z pokročilejších oblastí, byli ostatně místní Srbové svým patriarchálním způsobem života a jeho zvyklostmi stejně cizí jako Albánci.¹⁴⁷

Pokusy o vystěhovávání albánského obyvatelstva

Skutečnost, že se kolonizace minula svým hlavním cílem, jímž byla změna etnické struktury a posílení státní loyality oblasti, byla kritizována ze strany srbské národovecké inteligence již v meziválečné době. Předseda Svazu zemědělských družstev (Savez agrarnih zadruga) Vasa Šaletić se dokonce vyjádřil ve smyslu, že „kolonizace Srbů mezi půl milionu Albánců byla chybou“, již lze odčinit pouze vystěhováním co největšího počtu Albánců do Turecka!¹⁴⁸ Šaletić samozřejmě s takovýmto názorem nebyl sám. Plánované vysídlování Albánců viděli jako trvalé řešení albánské otázky i mnozí srbsští politici a také historici či etnografové. Již v roce 1923 se zamýšlel nad soužitím s „jižními muslimy“, jimiž myslel především Albánce, poslanec původem ze Sandžaku, Sreten Vukosavljević

¹⁴⁵ *Kolonizacija Kosova i Metohije u Kraljevini Jugoslaviji*. <http://sr.wikipedia.org/>. Přístup 24. července 2010.

¹⁴⁶ JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod međjuratne kolonizacije*, s. 31.

¹⁴⁷ MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. XLI, 326.

¹⁴⁸ JOVANOVIĆ, V.: *Tokovi i ishod međjuratne kolonizacije*, s. 29. Mělo se tak učinit v režii Svazu, jenž by byl pověřen výkupem albánských usedlostí i samotným transferem do Turecka, tak ovšem, aby celá akce neměla punc státní záležitosti, nýbrž náboženského fanatismu Albánců, toužících po přesídlení do islámské země.

(pozdější partyzán a ministr kolonizace ve vládě Federální demokratické republiky Jugoslávie). Docházel přitom k přesvědčení, že takovéto soužití je nemožné. „*Můžeme věřit, že lidé, kteří (ač muslimové - pozn. V. Š.) nemohli vyjít s osmanskou říší kvůli svým iredentistickým arnautským cílům, se mohou smířit s naším státem?*“ ptá se na zasedání parlamentu, narážejí přitom na odpor Albánců vůči mladotureckým vládám v letech 1909-1912. Jako bezpečnou v této souvislosti vidí pouze etnickou hranici: „*Jen pomyslete, jak by vypadaly čtyři tzv. nově osvobozené okresy (jižního Srbska po roce 1878 - pozn. V. Š.), kdyby se tehdy (v roce 1878 - pozn. V. Š.) vláda rozmyšlela, o koho se opřít - jestli o Turky či kačanické Arnauty, nebo o vás (Srby - pozn. V. Š.)...*“¹⁴⁹

Významnou úlohu mezi iniciátory vystěhovávání hrál Dr. Vaso Čubrilović (1897-1990), jeden z atentátníků na následníka trůnu Františka Ferdinanda z června roku 1914, jenž po válce vystudoval historii, již pak od roku 1930 přednášel na Filozofické fakultě Bělehradské univerzity. V roce 1937 vypracoval memorandum nazvané *Vyhánění Albánců*, v současnosti zejména ze strany proalbánsky orientované historiografie velice často citované. Přednesl jej v Srbském kulturním klubu¹⁵⁰ 7. března t. r. V tomto poměrně obsáhlém textu podobně jako Šaletić kritizuje dosavadní neefektivní kolonizaci Kosova a Metochie, vypočítává její chyby a pro definitivní vyřešení albánské otázky navrhuje totální vystěhování albánského obyvatelstva za použití státně organizované síly. V závěru memoranda pak podává návrhy na zefektivnění kolonizace.¹⁵¹ Poukazoval přitom mj. na státem organizované vystěhování Albánců a muslimského obyvatelstva ze srbských měst ve 40. letech 19. století za vlády Miloše Obrenoviće, vysídlení Albánců z oblastí dnešního jižního Srbska po Berlínském kongresu v roce 1878, (jež, jak jsme viděli, bylo spíše spontánní migrací před postupující srbskou armádou), i na migrace z nově dobytých území během balkánských válek, jejichž obyvatelstvo

149 Citováno podle JANJETOVIĆ, Z.: *Nacionalne manjine u očima srpske elite*, s. 139. Zajímavé ovšem je, že o slovanských muslimech neměl Vukosavljević takovéto smýšlení. V Sandžaku je dodnes považován za předního bojovníka za práva této nerozvinuté oblasti a jako takový se těší úctě místních muslimů (viz např. HADŽAGIĆ-DURAKOVIĆ, Indira: *Sandžaklija Sreten Vukosavljević*. Sandžak Press. Elektronske novine, 27. srpna 2010: <http://sandzakpress.net/sandzaklija-sreten-vukosavljevic>).

150 Vaso Čubrilović, tehdy docent bělehradské filozofické fakulty, byl tajemníkem tohoto klubu, který, podle slov jednoho z jeho zakladatelů, Slobodana Jovanoviće (1869-1958), srbského právního historika a politika (mj. předsedy emigrační londýnské jugoslávské vlády v letech 1942-1943), měl být „*místem setkávání a rozhovorů těch, kteří se zabývají otázkami srbské národní kultury*“ (DIMIĆ, Ljubodrag: *Srpski kulturni klub i preuredjenje jugoslovenske države*. In: *Dijalog povjesničara-istoričara 4.*, Zagreb 2001, s. 360). Více o činnosti klubu viz DIMIĆ, Lj.: *Srpski kulturni klub između kulture i politike - prilog istoriji*. Književnost (Beograd) 1993, č. 9-10, s. 858-903.

151 Integrální text viz např. ELSIE, Robert: *Vaso Cubrilovic: The Expulsion of the Albanians - Memorandum*. In: *týž: Texts and Documents of Albanian History*. http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1937_1.html. Přístup 30. srpna 2010.

nehodlalo přistoupit na život v křesťanských státech a pod křesťanskou „vrchností“. Těmito reminiscencemi se snažil dokázat, že jedině takovýto postup může přispět k trvalé reintegraci Kosova a Metochie do jugoslávského státu.

Pro vystěhovávání do Turecka navrhoval Čubrilović využívat agitaci mezi obyvatelstvem, již by měli provádět jak turečtí emisari, tak také státem získaní a placení (popř. zastrašení) albánští předáci – hodžové a vlivní muži jednotlivých fisů, kombinovanou s nátlakem státního aparátu. Do krajnosti by se podle něj mělo vyžadovat dodržování všech policejních předpisů a zákonů, pokutovat a trestat tradiční pašování, kácení ve státních lesích, volné pouštění psů, nutit k veřejně prospěšným pracím, a využívat „*všechny další prostředky, které může vymyslet praktická policie*“. Znepříjemnit život albánských mas a přinutit je k emigraci měly také nemilosrdně vymáhané daně a dluhy, zabírání státních i obecních pastvin, odebrání a rušení koncesí na kavárny, obchod, řemesla, vytlačování osob albánské národnosti ze státních služeb i z obecních samospráv. Navrhoval také nařizovat přísné dodržování hygienických a sanitárních norem a předpisů jak v samotných albánských domácnostech, tak ve stájích a chlévech, vyžadovat dodržování přísných veterinárních opatření, která by omezovala volný prodej dobytka i jeho dopravu na tržiště... V náboženském smyslu pak prosazoval např. zákaz mnohoženství a „*nemilosrdné uplatňování zákona, že i děvčata musejí navštěvovat základní školy tam, kde je to možné*“.¹⁵²

Tam, kde by se část vesnice rozhodla pro odchod, měli být podle Čubriloviće nejprve dosídlení Černohorci, „*lidé smělí, bojovní a bezohlední, kteří svými útoky a výtržnostmi přinutí zbytek Arnautů k vystěhování*“, a teprve poté by do takto „připravených“ vesnic přišlo rolnické kolonizační obyvatelstvo z jiných krajů. Naopak jakmile by se ta která rodina rozhodla pro vystěhování, měly podle Čubriloviće státní úřady ukázat příznivou tvář – vycházet vystěhovalcům všemožně vstříc, promptně vydat výjezdní víza, pomoci s dopravou a jejím financováním apod. Budoucí akademik tedy vycházel z přesvědčení, že jediný efektivní způsob, jak oblast integrovat, je masové vystěhování Albánců. Postupná kolonizace podle něj neměla úspěch nikde v Evropě, tím spíše ne na Balkáně. „*Státní správa, chce-li v boji o půdu intervenovat ve prospěch státního národa, může uspět pouze tehdy, bude-li postupovat brutálně, neboť domorodec, zakořeněný a aklimatizovaný ve své otčině, je vždy silnější než kolonista,*“ zakončil své memorandum Čubrilović, a neopomněl dodat, že je třeba mít na paměti, že stát má co do činění se „*syrovou, houževnatou*

¹⁵² V tradičním muslimském albánském patriarchálním prostředí dívky nebyly do škol posílány a v žádném případě pak ne do škol smíšených.

a plodnou rasou, o níž nebohý Cvijić¹⁵³ prohlásil, že je nejexpanzivnější na Balkáně¹⁵⁴.

Čubrilovićovo memorandum ovšem ve své době zapadlo, otázky, hodlala-li jugoslávská vláda některé z navrhovaných opatření skutečně začít prosazovat, jsou zcela spekulativní. O vystěhovávání albánského obyvatelstva se sice jednalo dále, ale principy, které při něm měly být využívány, nenapovídaly nic o tom, že by si kdokoli vzal z Čubrilovićova spisu „poučení“. Na spis lze tedy upozornit jako na myšlenkovou konstrukci, s níž se ztotožňovala část srbské inteligence, nelze jej ovšem představovat jako platformu řešení kosovského problému ze strany jugoslávského státu!

Pozoruhodné je, že Čubrilović, jenž by mohl být z komunistického hlediska a komunistickou terminologií označen za extrémního „velkosrbského šovinistu“, byl v roce 1944 přijat do Komunistické strany Jugoslávie (KSJ) a vládě nové Demokratické federativní Jugoslávie (DFJ)¹⁵⁵ nabídl 4. listopadu 1944 jiný elaborát, nazvaný *Menšinový program v nové Jugoslávii*. Ten je možná ještě dramatictějším pendantem k memorandu z roku 1937. Vytyčuje totiž program, podle něž by měly být nejsilnější jugoslávské menšiny – Němci, Maďari a Albánci – pokud možno vystěhováni do svých mateřských států, tím spíše, že se jednalo o menšiny za války neloyální. Jeho text se ovšem zaměřoval především na „albánský problém“. „*Nikdy jsme neměli lepší podmínky a možnosti k řešení menšinového problému,*“ píše v entree svého textu, s tím, že „... *kromě vojenských čistění během válečných operací je zapotřebí využívat i jiné prostředky: zbavit je (příslušníky menšin – pozn. V. Š.) všech práv, stavět před vojenské soudy, posílat do koncentračních táborů, konfiskovat majetek a nutit je k vystěhování...*“, protože se Jugoslávii „*možná už ni-*

153 Jovan Cvijić (1865–1928), největší srbský geograf, dr. h. c. mj. Karlovy univerzity, zakladatel antropogeograficko-etnologické vědecké školy, tvůrce řady zásadních děl o geografii i etnologii Balkánského poloostrova. Na poválečné pařížské mírové konferenci prosadil hranice Království Srbů, Charvátů a Slovinců. Jeho dílo z dnešního pohledu obsahuje také určité kontroverze: Před balkánskými válkami prosazoval právo Srbska na severní Albánii, byl jedním z tvůrců zmiňované již arnautšské teorie, o obyvatelstvu Makedonie tvrdil, že je etnicky srbské. Byly to však dobově podmíněné poznatky a názory, které nijak nesnižují celkovou hodnotu jeho vědeckého díla.

154 Citováno podle HYSENI, Nehat: *Srpski intelektualci i političari o iseljavanju Albanaca u Turskoj*. Dostupné na <http://www.presheva.com/opinion/2010/nehathy-seni-180210.html>.

155 Demokratická federativní Jugoslávie (DFJ) byl oficiální název státu od osvobození země do 29. listopadu 1945. Tehdy, po zmanipulovaných volbách, z nichž vzešel nový parlament (skupština), zcela ovládnutý Komunistickou stranou Jugoslávie (KSJ), zrušila nová nejvyšší zákonodárná moc i oficiálně monarchii a vyhlásila Federativní lidovou republiku Jugoslávii (FRLJ). Ta byla později, ústavou z roku 1963, přejmenována na Socialistickou federativní republiku Jugoslávii (SFRJ). Den vyhlášení ústavy, jenž byl zároveň výročním dnem II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie v Jajci v roce 1943, na němž byly vytvořeny ideové základy nové Jugoslávie, byl v socialistické Jugoslávii státním svátkem.

kdy nenaskytne taková příležitost k vytvoření čistě etnické země. Pokud tento problém nevyřešíme nyní,“ uzavírá Čubrilović svůj elaborát, „nikdy později se nám jej vyřešit nepodaří.“¹⁵⁶

Čubrilović měl samozřejmě pravdu, doba konce války, v níž docházelo pod patronací vítězících spojenců k vysídlování a etnickému čištění oblastí s miliony Němců, Východním Pruskem počínaje a jugoslávským Banátem konče, byla k etnickému vyčištění Kosova a Metochie okamžikem, který se již nikdy později skutečně nenaskytl. Většina albánského obyvatelstva skutečně projevila ve válečných letech k okupovanému státu možná i menší míru loyality než např. sudetští Němci. Z hlediska spojenců by takovýto čin bezesporu nenarazil na odpor. Komunistické vedení však mělo zcela jiné plány poválečného vývoje, jenž měl postupně směřovat k vybudování socialistické federace s Albánií a Bulharskem. Přijetí Čubrilovićových návrhů by podrylo do té doby příkladnou spolupráci s komunistickým odbojem sousední Albánie a šlo by přímo proti politice národnostní snášenlivosti a harmonie, vytyčené na II. zasedání Antifašistické rady národního osvobození Jugoslávie¹⁵⁷ v Jajci 29. listopadu 1943. Jedinou výjimkou proti této politice byl postup KSJ vůči německé menšině, při němž uplatnila ještě daleko vyhrcořenější násilí než navrhoval Čubrilović.

Elaborát tedy byl okamžitě založen ad acta, nicméně jeho tvůrce se dostal až do vysokých politických funkcí, v letech 1945–1950 působil jako ministr zemědělství a lesnictví, stal se také děkanem bělehradské filozofické fakulty a v roce 1970 založil Balkanologický ústav SANU. Z akademikovy bibliografie byla memoranda „taktně“ vyškrtuta.

Poučné jsou ale i další osudy Čubrilovićových spisů: mezinárodní veřejnost se o nich poprvé dozvěděla v roce 1960, kdy je, nebo jejich obsah nějakým způsobem získal albánský komunistický vůdce Enver Hoxha, jenž takovýto výbušný materiál samozřejmě okamžitě využil ke kompromitování Jugoslávie.¹⁵⁸ Jugoslávské veřejnosti byl první spis poprvé představen až v roce 1988, kdy z něj publikoval úryvky prestižní deník *Borba* a o něco později také záhřebský časopis *Start*. Otištění dokumentu vyvolalo nebývalý skandál, neboť narušilo reputaci tehdy jednadvadesátiletého uznávaného vědce, jemuž paradoxně rok před tím, při příležitosti

156 Citováno podle IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 309. Integrovaný text memoranda viz např. ELSIE, R.: *Vaso Cubrilovic: The Minority Problem in the New Yugoslavia: Memorandum*. In: *týž: Texts and Documents of Albanian History*. http://www.albanianhistory.net/texts20_1/AH1944_1.html. Přístup 30. srpna 2010.

157 Antifašistická rada národního osvobození Jugoslávie (AVNOJ, srb. Antifašističko Veće [char. Vijeće] Narodnog Oslobođenja Jugoslavije) byla politická organizace národně osvobozených sil na tzv. svobodných (od nepřítele očištěných) částech okupované Jugoslávie. AVNOJ byla hlavním politickým vedením odboje a představovala vlastně alternativní vládu i parlament, oficiálně pouze z třetiny složené z členů KSJ, ve skutečnosti však komunisty zcela ovládané.

158 *Isterivanje Arnauta*. <http://sh.wikipedia.org>. Přístup 22. května 2010.

90. narozenin, udělil nejvyšší jugoslávské státní vyznamenání kosovský Albánc - tehdejší předseda jugoslávského prezidia Sinan Hasani!¹⁵⁹

Podobně také jeden z předních meziválečných srbských geografů a žáků Jovana Cvijiće Čedomil Mitrinović v díle *Kolonizacija južnih krajeva* (Kolonizace jižních krajů, Beograd 1939) vyjadřuje lítost nad tím, že „uzurpátorští“ Albánci nebyli z Kosova a Metochie etnicky vyčištěni, když k tomu byla příležitost - po první balkánské válce nebo po světovém konfliktu v roce 1918.¹⁶⁰

Pod dojmem anšlusu Rakouska a mnichovské dohody nakonec ale jugoslávské ministerstvo armády a námořnictva v obavě o teritoriální integritu země vydalo v říjnu 1938 skutečně nařízení směřující k vystěhovávání albánského obyvatelstva. Mělo jít o promyšlenou, systematicky a energicky prováděnou akci s cílem rozbít kompaktnost „arnautské“ masy, a to zejména novou kolonizací tak, aby se do čistě albánských oblastí dostalo alespoň 50 % slovanského živlu. Nemělo však přitom jít o nějaký akt pozemkové reformy či násilné zábory, ale o výkup albánských hospodářství za dobré ceny, neboť „miliony vydané na výkup této půdy by byly, vzhledem k tomu, co by se díky rozmělnění albánského osídlení získalo, nevýznamnými výdaji“.¹⁶¹

K vysídlení muslimského obyvatelstva se v té době zdály být velmi příhodné okolnosti. Ve 30. letech se totiž výrazně zlepšily vztahy Jugoslávie a Turecka. Devátého února 1934 byl po vzoru Malé dohody uzavřen spojenecký svaz mezi Jugoslávií, Řeckem, Tureckem a Rumunskem, známý jako Balkánský pakt. Původní zaměření tohoto spojení směřovalo bezesporu vůči revanšistickým snahám Bulharska a Maďarska, bylo však také bolestivým políčkem stále agresivnější italské politice na Balkáně

159 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 309. Text byl a dodne je často citován jako eminentní příklad velkosrbské ideologie a politiky 20. století, ač, jak znovu zdůrazňujeme, vždy zůstal pouze v teoretické rovině a tehdejší vláda Milana Stojadinoviće zřejmě ani neměla v úmyslu jej prakticky aplikovat. Často bývá dáván také do souvislosti s famózním plánem Podkova, který měl být údajně srbskou vládou či generálním štábem jugoslávské armády sestaven na podzim 1998 s cílem etnicky vyčistit Kosovo a jehož měl být vzorem (viz např. SELL, Louis: *Slobodan Milosevic and the Destruction of Yugoslavia*. Duke University Press 2002, s. 305). Existenci plánu odmítá a postup jeho fabulace poměrně přesvědčivě rekonstruuje Jürgen ELSÄSSER (*Kriegslügen. Vom Kosovokonflikt zum Milosevic-Prozess*. Berlin 2004, ukázky např. NIN [Beograd] č. 2687-2691, roč. 2002 [4.-25. červen]), jenž tvrdí, že byl v podstatě vyfabulován pro německou veřejnost s cílem dodání legitimity útokům NATO na Svazovou republiku Jugoslávii na jaře 1999 a zdůvodnění německého podílu na této akci.

160 JANJETOVIĆ, Zoran: *Nacionalne manjine u očima srpske elite*. In: Srbi i Jugoslavija. Država, društvo, politika. Zbornik radova. Beograd 2007, s. 137.

161 Návrhy velitelství III. vojenského okruhu se sídlem ve Skopji poprvé publikoval Ali HADRI v článku *Kosovo i Metohija u Kraljevini Jugoslaviji* (Istorijski glasnik 1-2 [1967], s. 51-84) a do své publikace *Knjiga o Kosovu* zapracoval také Dimitrije Bogdanović (s. 194), nebyly však nikdy uskutečněny.

a ve Středomoří.¹⁶² Navíc v červnu 1934 vstoupil v Turecku v platnost zákon o kolonizaci, který zahrnoval i otázku dosídlování muslimů z okolních balkánských zemí. Turecká vláda, která potřebovala zalidnit zejména řídké obydlené anatolské území a také stále ještě nedosídlené oblasti po exodu řeckého maloasijského obyvatelstva v roce 1923,¹⁶³ vedla v následujících letech v duchu tohoto zákona jednání se svými sousedy a byla ochotna přijmout a usídlit na svém území až 600 000 muslimů. Tito „bývalí poddaní osmanské říše“ a jejich potomci měli v Turecku automaticky získat stejná občanská práva jako etničtí Turci.¹⁶⁴ Vládám okolních křesťanských balkánských států tak tato turecká politika poskytla poměrně pohodlnou možnost zbavit se jednou provždy svých muslimských občanů.

O přesídlování muslimských obyvatel Jugoslávie jednala jugoslávská vláda s Tureckem již od poloviny 30. let. Diplomaté obou stran postupně dosáhli shody v tom, že při migraci půjde nejen o obyvatelstvo etnický turecké, ale také o to, které má blízko k „tureckému způsobu života“, nikoli však o Romy a „nomádké obyvatelstvo“. Jugoslávská vláda zde měla samozřejmě na mysli především muslimské Albánce, obyvatelstva turecké národnosti v zemi nežilo tolik a nepředstavovalo navíc geopolitický problém.¹⁶⁵ V roce 1936 nakonec turecká vláda vyjádřila ochotu uzavřít dohodu o přijetí 200 000 vystěhovalců! Několik kol rozhovorů o této záležitosti se vedlo v roce 1938 v Istanbulu. Jejich výsledkem byla *Konvence o regulaci vystěhování tureckého obyvatelstva z oblasti Jižního Srbska*, podepsaná 11. července t. r. Nešlo v ní tedy pouze o Kosovo a Metochii, ale také o Makedonii, netýkala se bývalého Novopazarského sandžaku a Bosny a Hercegoviny. V *Konvenci* byly z kosovsko-metochijské oblasti vyjmenovány přímo okresy Prizren, Gora, Podgora, Gračanica (Priština),

162 Tato mezibalkánská spolupráce však měla jako jeden ze svých cílů i výraznou ekonomickou spolupráci a postupem doby se v ní projevovala tendence k jejímu rozšíření na další země regionu – zlepšující se vztahy mezi Jugoslávií a Bulharskem otevíraly cestu především tímto směrem, k přistoupení Bulharska však nedošlo.

163 Po neúspěšné řecké válce s Tureckem bylo v mírových smlouvách dohodnuto masové přesídlení obyvatelstva. Z Malé Asie do Řecka tak bylo podle odhadů vystěhováváno 1 300 000 osob (nejen řecké národnosti, ale ortodoxních křesťanů vůbec), z Řecka, s výjimkou západní Thrákie, bylo vysídleno na 585 000 muslimů. Viz HRADEČNÝ, Pavel: *Řekové a Turci. Nepřátelé nebo spojenci?* Praha 2000, s. 52.

164 <http://www.sarajevo-x.com/forum/viewtopic.php?f=49&t=54332>

165 Redaktor prestižního politického časopisu *Samouprava* Milan Jovanović Stoimirović (časopis byl považován za orgán nové strany Jugoslávského radikálního společenství [Jugoslovenska radikalna zajednica], založené premiérem Milanem Stojadinovićem), ve svém deníku poznamenává, že rozhodnutí o přijetí Albánců bylo pro tureckou vládu politicky velmi citlivé, neboť, jak mu sdělil turecký ministr zahraničí Rushdie Aras, proti vystěhování Albánců z Kosova a Metochie protestovala albánská vláda, která, se podle Stoimirovićových poznámek, „velice bedlivě stará o to, aby ‚ar-nautské‘ masy na Kosovu zůstaly kompaktní“. Viz JOVANOVIĆ STOIMIROVIĆ, Milan: *Dnevník 1936–1941*. (I. část), NIN (Beograd), 24. 1. 2001; také ANDRIĆ, Ivo: *Diplomatski spisi*. Beograd 1992, s. 134–135.

Kačanik, Gnjilane, Peć, Istok, Mitrovica, Djakovica, Podrimlje, Lab, Vučitrn a Drenica. Turecká vláda na sebe tehdy převzala povinnost přijmout 40 000 rodin, nezávisle na počtu jejich členů. K přestěhování mělo dojít mezi lety 1939-1944.¹⁶⁶ Jugoslávská vláda se zavázala za každou kolonizační rodinu zaplatit Turecku 500 tureckých lir (dohromady kolem 20 milionů tureckých lir), přičemž rolnická hospodářství vystěhovalců - konvence přímo zdůrazňovala, že se mělo jednat především o zemědělské obyvatelstvo - měla přejít na jugoslávský stát, nemovitosti v městech měly zůstat vlastníkům, kteří mohli svůj majetek prodat a pokračovat do Turecka jako „svobodní emigranti“.¹⁶⁷

Proti konvenci, byť byla jednání vedena v přísné tajnosti, se zvedla vlna odporu. U turecké vlády intervenoval jak albánský král Zog, tak také řada dalších významných albánských osobností, mj. Ferhat beg Draga, který také v říjnu 1938 předal předsedovi Jugoslávské muslimské organizace Mehmedu Spahovi memorandum proti provádění této konvence. Bratr loyálního jugoslávského ministra Mehmeda Spaha Fehim, v té době jugoslávský reis-ul-ulema, vyzýval ve stejném měsíci věřící, aby neopouštěli svoji otčinu.¹⁶⁸ Turecká strana ale albánskému nátlaku nepodlehla, nakonec však nebyla schopna, zejména kvůli probíhajícímu programu přezbrojování armády, nést svůj díl nákladů. Žádala proto vládu Milana Stojadinoviće o převzetí i turecké části financí, neboť měla o nové kolonisty velký zájem. Dověďčuje to i rozhovor tureckého ministra zahraničí Rushdiho Arase s jugoslávským náměstkem ministra zahraničí dr. Ivanem Subotičem, při němž měl šéf turecké diplomacie přesvědčovat Subotiče, že pokud by Jugoslávie převzala i tu část nákladů spojených s usidlováním kolonistů v Turecku, mohla by celá konvence okamžitě vstoupit v platnost. Tato svá slova pak podpořil argumentem o nebezpečí vyplývajícím z nepříznivého etnického složení obyvatelstva na jugoslávsko-albánské hranici: „*Podél albánské hranice,“* interpretoval Aras postoj turecké vlády, „*by mělo být co nejméně obyvatel menšiny, jež by jednoho dne mohla býti sklonna naslouchat iredentistické propagandě*

166 Dynamika vystěhování měla být následující: v roce 1939 4 000 rodin, v roce 1940 6 000 rodin, 7 000 v roce 1941 a 1942 a 8 000 rodin v roce 1943 a 1944.

167 Vystěhovalci by si s sebou mohli vzít svůj movitý majetek, nicméně pouze čtyři kusy hovězího dobytka, každá osoba mohla mít pouze jeden cenný šperk a 2 000 dinárů v hotovosti. JOVANOVIĆ, Vladan: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918-1941*. Tokovi istorije (Beograd), 2008, č. 1-2, s. 63. Nemovitosti by byly podle jednotné metodiky oceněny, tyto peníze by však nedostali vystěhovalci - jugoslávský stát by celkovou sumu bral jako kredit, z něž by mohlo Turecko čerpat prostředky k uspokojování svých hospodářských, obchodních i státních potřeb. Vystěhovalci by za své usidlosti v Turecku obdrželi pozemky a vybavení ekvivalentní těm, které v Jugoslávii zanechali. Viz ANDRIĆ, I.: *Diplomatski spisi*, s. 134-135. Také JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana*, s. 91.

168 JOVANOVIĆ, V.: *Iseljavanje muslimana*, s. 92.

*dirigované Albánii ze strany Itálie...*¹⁶⁹ Bojovné albánské obyvatelstvo totiž turecká vláda hodlala usídlit na irácko-iránském pomezí, v oblasti, odkud v roce 1938 vypudila Kurdy!¹⁷⁰ Smrt tureckého prezidenta Mustafy Kemala (Atatürka), nedostatek financí i na jugoslávské straně, a nakonec také důležitější politické problémy – pád vlády M. Stojadinoviće v únoru 1939, formování koaliční vlády Dragiši Cvetkoviće a Vladimira Mačeka a jednání o vzniku Charvátské bánoviny – vedly k tomu, že celá přesídlovací akce skončila ještě dříve, než vůbec začala.¹⁷¹

Do souvislosti s neuskutečněnou konvencí lze nejspíš zařadit i náznak jiného pokusu o řešení „albánského problému“ a umožnění masivní kolonizace Kosova a Metochie, k němuž došlo během zlepšení vztahů mezi Jugoslávií a Itálií po smrti krále Aleksandra a uzavření jugoslávsko-italského paktu 25. března 1937.¹⁷² Dne 19. ledna 1939 totiž nabídla Itálie, po anšlusu Rakouska a mnichovské dohodě již definitivně rozhodnutá k obsazení v krizi se zmítající Albánie, ústy svého ministra zahraničí Galeazza Ciana, participaci na rozdělení Albánie po její anexi. Jugoslávie by měla za svoji přátelskou neutralitu možnost korigovat své hranice tak, že by jí připadly severní oblasti Albánie včetně města Skadaru. Ve svých memoárech Milan Stojadinović vzpomíná, že Ciano při rozhovoru s ním přímo nabízel, že by Itálie Albánii obsadila, a poté odstoupila území kolem Skadaru Jugoslávii, na níž by tak nespočinula vina za agresivní atak vůči jednomu ze svých sousedů.¹⁷³

Jak by rozdělení Albánie mohlo pomoci při kolonizaci Kosova a Metochie odhaluje aide-mémoire o albánské otázce, které při této příležitosti a pro úřední účely ministerstva zahraničí vypracoval, na žádost předsedy vlády a ministra zahraničí v jedné osobě Milana Stojadinoviće, jeho náměstek Ivo Andrić.¹⁷⁴ V materiálu diplomat a spisovatel hovoří o tom, že by rozdělení Albánie přicházelo pro Jugoslávii v úvahu pouze jako nutné a nevyhnutelné zlo, jemuž se nelze (s ohledem na sílu Itálie – pozn. V. Š.) vzepřít, a jako velká škoda, z níž by, pokud by k ní už došlo,

169 AVRAMOVSKI, Živko: *Prilog pitanju italijansko-albanske iredentističke propagande na Kosovu i Metohiji u vreme minhenske krize i okupacije Albanije*. Istorijski glasnik 1964, č. 2-3, s. 138. Citováno podle BOGDANOVIĆ, D.: *Knjiga o Kosovu*, s. 181.

170 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 262.

171 KRSTIĆ, B.: *Kosovo između istorijskog i etničkog prava*, s. 79.

172 Na zlepšení vztahů měla bezesporu vliv i skutečnost, že jugoslávský premiér Milan Stojadinović byl z italské strany vnímán jako fašista. G. Ciano o něm v jednom ze svých zápisků mluví s velkým obdivem: „Stojadinović je fašista. Pokud ne zcela otevřeně, pak především svou koncepcí o autoritě strany... a autoritě státu. Jeho postavení v zemi je vynikající. Těší se plně podpoře regenta Pavla, stojí v čele strany, která má pohodlnou většinu, a prakticky vystupuje v roli diktátora. Je prodchnut nezlomnou vůlí...“ *Jugoslavija 1918-1988*, s. 367.

173 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 277. O jednáních Ciana a Stojadinoviće viz též *Dějiny Albánie*, s. 381.

174 Andrićovo autorství odhaluje Stojadinovićova poznámka na prvé straně textu, v níž se hovoří o tom, že „jde o referát pana Andriće z 30. ledna 1939“.

bylo zapotřebí vytěžit pro zemi tolik užitku, kolik jen bude možné. Při vyčítání nové hranice a vyjmenovávání možných zisků hovoří také o tom, že rozdělením Albánie by zaniklo přitažlivé centrum albánské menšiny, jež by se za této nové situace snáze asimilovala. „Získali bychom sice eventuálně ještě dalších 200–300 000 Albánců,“ podotýká Andrić, „nicméně většinou katolíků, jejichž vztah k muslimským Albáncům nikdy nebyl dobrý. K vystěhování Albánců do Turecka by také docházelo za nových okolností, neboť by je nezpochybňovala¹⁷⁵ žádná větší akce...“¹⁷⁶ V Andrićově textu šlo prakticky o popis postoje, který zastávala vláda Království SHS již na mírových jednáních po první světové válce. Pád Stojadinovićovy vlády v únoru 1939 ovšem italsko-jugoslávské plány a jednání definitivně zhatil.

Oficiální vystěhovalecká akce se tedy během královské Jugoslávie přes všechny pokusy a návrhy neuskutečnila, nelze však samozřejmě říci, že by k vystěhování nedocházelo. Podle zmiňované již práce Stuarta D. Steina se mělo mezi lety 1919–1940 do Turecka oficiálně i neoficiálně vystěhovat z Kosova a Metochie, bývalého Novopazarského sandžaku a z Černé Hory celkově 215 412 Albánců, 27 884 Turků a 2 582 slovanských muslimů, do Albánie pak mělo v sledovaném období odejít 4 046 albánských rodin, které albánská vláda usazovala v okolí Skadaru, Drače, Kruje, Beratu, Kukesu, Tirany i jinde.¹⁷⁷ Petrit Imami uvádí mezi lety 1912–1940 zhruba 130 000 albánských vysídlenců přímo z Kosova a Metochie, Noel Malcolm pak, po vyloučení extrémně nízkých i vysokých odhadů, nastoluje předpoklad, že se mezi lety 1918–1941 z Jugoslávie vystěhovalo mezi 90 000–150 000 osob muslimského vyznání (tedy nejen Albánců).¹⁷⁸ Mezi ty extrémní údaje patří např. nepodložené odhady významného albanologa a akademika Kosovské akademie věd a umění Rexhepa Ismajliho, že mezi lety 1919–1940 bylo z Jugoslávie vyhnáno

175 Andrić zde narážel na kontrapropagandu z Albánie, která se snažila emigraci zabránit a udržet na Kosovu a v Metochii albánské osídlení pokud možno kompaktní.

176 Kompletní Andrićův text je zveřejněn na http://www.27march.net/images/File/Andric_lat_.pdf. Viz také KRIZMAN, Bogdan: *Elaborat dra Ive Andrića o Albaniji iz 1939. godine*. Časopis za suvremenu povijest IX (1977), č. 2 (24), s. 77–89. Publikace tohoto neznámého Andrićova diplomatického textu v roce 1977 vyvolala značné polemiky. Diplomatský zápisník totiž ukazoval nedávno (1975) zesnulého slavného spisovatele, držitele Nobelovy ceny za literaturu (1961), také jako loyálního náměstka komunisty ostrakizovaného premiéra Milana Stojadinoviće, jenž navíc nebyl imunní vůči myšlence vystěhování muslimských Albánců a komunisty již před válkou kritizovanému kolonizování Kosova a Metochie slovanským etnikem. Jedním z důsledků této polemiky byl i (neúspěšný) oficiální požadavek komunistického vedení kosovské autonomie na odstranění Andrićových děl ze školních osnov (sic!), které pochopitelně nebralo v úvahu situaci, kdy ke vzniku textu došlo, a na jaké tlaky diplomat reagoval! Viz *Ivo Andrić o albanskom pitanju*. http://www.27march.net/main.php?pages_id=110. Přístup 1. září 2010.

177 STEIN, Stuart D.: *Expulsions of Albanians and Colonisation of Kosova*. <http://www.ess.uwe.ac.uk/kosovo/chap2.htm#r17>.

178 MALCOLM, N.: *Kosovo*, s. 330.

300 000 Albánců a dalších 400 000 pak v letech 1946–1966!¹⁷⁹ Takováto čísla naprosto odporují logice osídlení, znamenala by, že na Kosovu v té době žilo mnohem více lidí, než by oblast při svých tehdejších zemědělských možnostech byla vůbec schopna uživit!

O průběžném vystěhovávání albánského etnika hovoří i archivní materiály ze zastupitelstva Království SHS v Istanbulu. Koncem roku 1923 podával vyslanec Království SHS zprávu o tom, že se Turci diví množství muslimských uprchlíků. Poukazoval přitom na to, že oficiální turecké kruhy obviňují jugoslávské úřady z provádění represivní politiky v muslimských krajích a upozorňovaly na to, že Turecko nehodlá absorbovat „arnautské“ vystěhovalce.¹⁸⁰

Oficiální vládní údaje jsou značně nižší, jak ovšem ukazují archivní výzkumy Vladimira Jovanoviće, statistiky nejsou prosty dosti významných rozporů. Podle některých tak v období let 1918–1935 emigrovalo do Turecka 21 500 muslimů a do Albánie 1 350 osob z celého Jižního Srbska, jiný zdroj nabízí počet 19 278 osob, které se to Turecka vystěhovaly mezi lety 1927–1939. Další statistiky hovoří o tom, že jen v roce 1930 do Turecka emigrovalo 13 678 osob!¹⁸¹ Přesných čísel se tedy, pokud jde o vystěhovávání albánského etnika, nelze dobrat. Každopádně je však možno říci, že se i přes poměrně masové emigrace a meziválečnou kolonizaci změnil poměr slovanského a neslovanského obyvatelstva v oblasti pouze nevýrazně: podle údajů z roku 1939 žilo na Kosovu a v Metochii celkově 645 017 obyvatel, z čehož na slovanské obyvatelstvo (pravděpodobně i muslimského náboženství) připadalo 222 190 (34,4%), na neslovanské obyvatelstvo, kam byli kromě Albánců zahrnováni také Turci a Romové (a zřejmě i Vlaši), 422 827 (65,6%). Kolonisté v těchto počtech tvořili zhruba 9%.¹⁸² Přijmeme-li, i s výše nastíněnými rezervami, jako výchozí počet kosovských usedlíků v roce 1921 číslo 439 010, pak více než dvousetitisícový přírůstek obyvatelstva za dvacet let, byť s šedesátitisícovou kolonizační masou, sice nesvědčí o demografické explozi, k níž ostatně v té době nedocházelo nikde v Jugoslávii ani v Evropě, ale také ne o masovém vystěhovávání. Každopádně výsledky dvacetileté snahy jugoslávského státu o změnu etnické situace na Kosovu a v Metochii, jakkoli neúspěšné, byly zcela negovány druhou světovou válkou.

179 ISMAJLI, Rexhep: *The Right to Self-Determination*. In: Elsie, Robert (ed.): *Kosovo: In the Heart of the Powder Keg*. New York 1997, s. 203–205.

180 Citováno podle JOVANOVIĆ, V.: *Islejavanje muslimana*, s. 94. s. 86.

181 JOVANOVIĆ, V.: *In search of Homeland? Muslim migration from Yugoslavia to Turkey 1918–1941*, s. 64.

182 IMAMI, P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 260.